A-3577

Prof. G. Shershenevitsh

Ühiskonnateadus

(Sotsioloogia)

I

HÜGIEENI INSTITUUT E. V. Tartu Ülikool.

Tõlkinud **Peeter Ruubel**

Inv. nr. 261. R
2,96
1A
38470
HÜGIEENI INSTITUUT E. V. Tartu Ülikool.

Kirjastus A.-S. „VARRAK“, Tallinnas 1921.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

i 33247195

Trükitud Aktsiaselts „VARRAK'U“ trükikojas, Tartus.

Esimene loeng.

Eelmärkused.

Sotsioloogia all mõeldakse teadust ühiskonnast. Selle peale vaatamata, et inimlik mõistus ühiskondlikkudest küsimustest juba ammu huvitatud, kujutab sotsioloogia tänini ühte kõige nooremat ja mitte veel täielikult väljaarenenud teadust. Varemalt tunti huvitust ainult ühiskondliku elu üksikute — nagu riikliku, õigusliku, majandusliku külgede vastu, kuna selle juures ühiskonda ennast kõige vähem tähele pandi. Ainult kõige viimasel ajal on selgusele jõutud, et riik ja ühiskond on kaks teine teisest lahknevat mõistet. Sellest peale on teaduslikuks uurimiseks avanenud uus ala ja sotsioloogia on eraldunud poliitikast kui riigiteadusest.

Sotsioloogia noorus ja väljakujunematus annavad põhjust väga mitmekesistele ettekujutustele, mis rahva keskel selle teaduse kohta aset leiavad. Vaadake raamatute nimikirju ja teie leiate sagedasti jaoskondi pealkirjadega: „sotsioloogia ja sotsialism," olgugi et nendel sõnadel, peale kokkukõla, midagi ühist ei ole. Sarnane veel vähe tuntud sõna kokkukõla hästi tuntud sõnadega võis vene tsensoritele põhjust anda Ward'i ingliskeelse raamatu „Dünaamiline sotsioloogia," ümberpaneku ärakeelamiseks, olgugi et raamatu sisu poliitiliselt kõige süütum. Raske on muidugi etteheidet teha sarnase arusaamise kohta sotsioloogiast isikutele, kes teadusest eemal seisavad, kuna isegi õpetlaste keskel on püütud sotsioloogiat sotsialismiga otsekoheselt köita. Nii, näituseks, Enrico Ferri üteluse järele „on sotsioloogia sotsialistline või teda ei ole üleüldse." Kui ebaõnnestanud sarnased katsed olivad, võib näha sellest, et ühed tahtsivad põhjendada sotsialismi sotsioloogia andmetega, teised aga tõendasid, et sotsioloogia kõige paremaks abinõuks on mõistuse kainenemiseks ja vabanemiseks sotsialistlistest sonimistest.

Tõepoolest on sotsioloogia täitsa erapooletu. See on loomulik kui silmas pidada, et sotsioloogia on teadus olemas olevast, aga mitte sellest, mis olema peab. Tema püüab avalikuks teha seda mis on, aga mitte seda mis olema peab. Mitte asjata ei nimetanud üks sotsioloogia põhjendajatest teda „sotsiaalseks füüsikaks“: Tema peab ühiskondlikka nähtusi samuti uurima, kui füüsika välisilma nähtusi uurib. Muidugi peab iga poliitika, iga ühiskondliku korra muutmise püüd teatava ideaali kohaselt põhjenema tegelikkude olude kindlal ja põhjalikul tundmisel; selle juures ei või aga vahetada tõelikku ilma ideaalse ilmaga. Kui vähe sotsioloogial ühist ühe ehk teise poliitilise ilmavaatega, võib otsustada juba selle järele, et sotsioloogia tähtsamad põhjendajad Auguste Comte ja Herbert Spencer poliitilistes küsimustes täitsa isesugustel vaatekohtadel asusid: esimene nendest oli riigi eravahekordadesse vahelesegamise kindel poolehoidja, kuna teine, kaldudes äärmise individualismi poole, riigi vahelesegamise kahjulikkust sama kindlalt toonitas.

Käesolevate loengute ülesandeks ei ole uute sotsioloogiliste vaadete põhjendamine. Veel enam, — ma ei kavatse käsitada ja teid tutvustada kogu sotsioloogiasse puutuva materjaaliga. Minu ülesandeks on teid tutvustada nende küsimustega, milledega sotsioloogia tegemist teeb, teie tähelpanu pöörata nende ülesannete ja otsustamise viiside peale.

Kõige pealt aga paneme tähele sotsioloogia ajalugu ja peaasjalikult tema põhjendajaid prantsuse mõtteteadlast August Comte'i ja inglise filosoofi Herbert Spenceri, ning selle järele tema arenemiskäiku ja praegust seisukorda.

Auguste Comte. (1798—1857.)

Auguste Comte on sündinud lõuna Prantsusmaal, Montpellier's väikese ametniku perekonnas. Kasvatuse sai ta Pariisi Politechnikumis, milles juba tema asutamisest peale valitsesivad vabariiklised vaated. Õppimist selles asutuses mitte lõpetades, temast olenemata põhjustel, pidi Comte juba kõige nooremast eluajast peale kuni surmani võitlema ainelise eluülespidamise eest — eratundide andmise ja eksamitest osavõtmise eest saadava tasu kaudu. Mure homse päeva ette mõjus arusaadavalt kahjulikult mõtteteadlase vaba arenemise peale. Mitmel korral andis abi temale suuremeelne inglise mõtteteadlane J. S. Mill. Mitte vähem raskusi ei sünnitanud ka perekondlik võitlus, mida Comte'il tuli õnnetu abielu tõttu päevast päeva läbielada. Veel tähtsam oli krahvinna

C. de-Vaux mõju. Comte, kes kogu mõtteteaduse põhjendas inimese kõrgema võime — mõistuse peale, ülistas valdava armastuse mõjul tundmusi mõistuse asemel ja muutis mõtteteaduse religiooniks. Ei ole ime, et sarnased elutingimused Comte'i hullumeelsuseni viisivad. Tähele panemise väärt on see, et niisugustel tingimustel inimene seltskonnale nii palju on suutnud pakkuda kui seda teinud on Comte. Tugevat inimest ei suuda murda „olud", mida alati valmis on süüdistama nõrgad. Tema teiste tööde hulgas eralduvad peaasjalikult kaks suurt mitmeandelist tööd: „Positiivse mõtteteaduse kursus" ja „Positiivse poliitika süsteem." Comte'il ei olnud võõras ka seltskondlik tegevus. Ajaloolise 1848 aasta eel seadis tema komitee nimel märgukirja kuningale kokku, milles toonitati laialiste rahvahulkade rahulolematust tema valitsemisega ja nõuti tarvilikka seltskondlikka uuendusi. Revolutsiooni päevil asutas tema poliitilise seltsi nimetusega „Kord ja edu," mille ülesandeks oli tegelikkude poliitiliste küsimuste arutamine ja nende lahendamine positiivse teaduse vaatekohast. Varemalt võttis Comte vastu ettepaneku nende isikute kaitsemise asjus, kes Lioni mässu pärast kohtu alla olivad antud, olgugi et tema sellega oma viimase sissetuleku allika kaotada võis. Comte'i filosoofiline ilme ei ole mitte küllalt selge. Kuna ühed tema mõlemas töös näevad ühtlase ilmavaate arendamist ja autoris ühtlast kuju, leiavad teised ümberpöördult, et nende mõlemate vahel on ülesaamatu kuristik ja et see kaine teadlane, missugusena Comte ilmub „Positiivse mõtteteaduse kursuses," muutub religioosliseks müstikeriks ja unistajaks „Positiivse poliitika süsteemi" autorina. Ühed teadlased hindavad kogu tema tegevust, kuna teised hoopis loobuvad tema mõtteteadusliku loomingu teisest ajajärgust. Tänini on vaidluse all küsimus, kas oli Comte eestkätt mõtteteadlane või sotsiaalne uuendaja, kas otsis tema tõtt tõe pärast, või oli tõde temale ainult tarvilik kui alus, millele võimalik oleks olnud kindlalt rajada õiguslust. Oma ainsamana õigeks peetud ühiskondliku korra läbiviimise püüetega pööras ta nii Napoleon III, Nikolai I kui ka Türgi valitsuse poole.

Meid ei huvita lähemalt Comte'i ilmavaade ses suhtes, sest meie ülesandeks on tähele panna, missugune oli tema arusaamine sotsioloogiast, mille isaks teda kahtlemata õigusega peetakse, olgugi et tema põhjendatud teadus edaspidisel arenemiskäigul Comte'i algatustest kaugele eemale on läinud. Comte'i arusaamine sotsioloogiast on aga nii lähedas ühenduses tema üleüldise mõtteteadusliku ilmavaatega, et tema sotsioloogiliste arusaamiste ja vaadete kirjeldamisel tema mõtteteadusest vaikides mööda minna ei saa.

Comte on positivismi või olulise mõtteteaduse põhjendaja.

Positivism.

Mis on positivism? Seda mõtteteaduslikku voolu võib metafüüsikaga võrreldes seletada. Metafüüsika ülesandeks on selgitada seda, mis olemas väljaspool reaalseid nähtusi, mis kogemustele ainsamana kättesaadavad on. Meie tundmused annavad piiratud ja mitte täpipealse ettekujutuse maailmast. Arusaada mõistuse abil selle ilma tuumast ja tungida teisele poole neid piire, mis olemas tundmustes, see ongi peaasjalikult metafüüsika püüdesiht. Comte nõuab, et mõtteteadus metafüüsikast loobuks, et tema oma ülesandeks teeks ainult selle ühtlustamise, mis teaduslikult kindlaks tehtud. Tema ilm võib olla ainult reaalsete nähtuste ilm, mis kogemustele kättesaadav.

Kõik tundmustele vastuvõtmatu, kõik üliloomulik peab kõrvaldatama. Küsimused maailma algusest ja lõpust, tema olemise sihist, inimese elu mõttest ja hinge surematusest — on asjata küsimused, mis kui teaduslikult seletamatad positiivsest mõtteteadusest väljaheita tulevad. Nende selgitamisega ei ole võimalik inimese ilmavaadet laiendada, sest vastused nende peale ei või iialgi teaduslikult põhjendatud olla.

Ühiskondlikkudes küsimustes pidi positiivne mõtteteadus loobuma nende metafüüsilisest käsitlemisest, mis oli omandatud XVIII aastasajalt, iseäranis Rousseau'lt. Ainult metafüüsikerid võisivad ettekujutada, et inimesed keele selleks on loonud, et sel teel oma mõttid teine teisele paremini edasi anda; et riik on tekkinud lepingu kaudu selleks, et niiviisi parem oleks inimese loomulikka õigusi kaitseda; et preestrid usu selleks on väljamõtelnud, et petta lihtsaid ja kergeusklikka inimesi. Ühiskondlikkude küsimuste uurimine võib ainult siis kindlale teaduslikule alusele rajatud saada, kui ühiskondlikka nähtusi niisama tundma õpitakse kui loodusteadus looduse nähtusi tundma õpib. Loodusteaduse edu ongi sellega seletatav, et tema ainult nähtusi ja nende vahekordi tundma õpib, et tema nähtusi mitte sellelt vaatekohalt ei uuri, mis otstarbeks need olemas on, vaid mispärast ja kuidaviisi need tekkinud on.

Seadus kolmest arenemisseisukorrast.

Nendel alustel peaks Comte'i arvates ühiskonna teadus rajatud olema. Niisugune küsimuse ülesseadmine oli uus, mida Comte enese teenuseks arvab. Sarnasel korral tuleb ühiskonnateadust kõikide teiste teaduste järeltulejaks pidada, mis aeg ajalt nii kaugele on arenenud. Teaduslikus arenemisloos määrab Comte kindlaks seaduse kolmest

arenemisseisukorrast, millele tema suure tähtsuse annab. Kogu inimlik teadus ja iga üksik tema haru käib järjekindlalt kolmest arenemisjärgust või seisukorrast läbi: theoloogilisest, metafüüsilisest ja positiivsest. Esimesel, theoloogilisel arenemisastmel, seletab inimene kõik, mis tema ümber sünnib, üliloomulikkude tegelaste alatise vahelesegamisega. Kui müristamine tema kõrvu lukustab või haigus teda tabab, siis otsib ta nende nähtuste põhjusi vaimude tegevusest. Niisama püüab tema ka ühiskondlikka nähtusi äraseletada: ta teab, et valitsus on jumalast säetud, ta teab, et suuremeelsed jumalad on tema rahvale sõjalise võidu annetanud ja et rahulolematad jumalad rahvast kaotusega karistanud. Teisel, metafüüsilisel arenemisjärgul, ei seleta inimlik mõistus nähtusi mitte enam üliloomulikkude tegelaste, vaid miskisuguste ettekujutatavate jõudude abil, kes nähtusi juhivad. Kui maakera keerleb ringi ehk ovaalringi mööda, siis sünnib see sellepärast, et loodus armastab täielikka vorme. Kui õhust tühjaks pumbatud torusse vesi kiirelt ülestõuseb, siis teab metafüüsiker põhjust: see sünnib sellepärast, et loodus tühjust kardab. Kui riigivalitsus annab teatava südametunnistuse, sõna, trüki ja koosolekute vabaduse, siis on põhjuseks võõrandamatud algõigused, mida ükski võim ilmas hävitada ei saa. Mispärast tunnevad inimesed, kes seotud ühise päritolemisega, vastastikku poolehoidmist, mis neid võõrastest eraldab? Metafüüsiline seisukoht seletab seda sellega, et tark ja ettenägija loodus on istutanud inimese hinge need tundmused, mille abil ainult on võimalikuks saanud ajalooline arenemine (Gumplovicz).

Inimliku teaduse kolmas arenemisjärk on positiivne või oluline. Mõistusel on arusaadavad nähtuste vahekordade seadused. Teadusest võib jutt olla ainult siis, kui on teada, et teatavad nähtused alati teistsuguste teatavate nähtustega ühenduses seisavad või neile järgnevad.

Sarnane teadmine või arusaamine peab aset leidma nii looduses kui ka ühiskonnas. Mõned teadused on juba kolmanda astmeni jõudnud: nii ei kujuta nüüdne astronoomia mitte enam astroloogiat, praegune keemia mitte enam alkeemiat. Mõned teadused ei ole veel teisest, metafüüsilisest, ühiskondlikud teadused isegi theoloogilisest arenemisjärgust kaugemale jõudnud. Inimliku mõistuse võidule pääsmiseks on tarvilik kõiki teaduseharusid metafüüsilisest ja theoloogilisest ollusest puhastada ja kõik teadused kindlale positiivsele alusele rajada.

Teaduste jaotus.

Seadus kolmest arenemis-seisukorrast on ühenduses Comte'i kavatsetud teaduste klassifitseerimise või jaotusega. Jaotuse aluseks on kaks tundemärki: teaduste järk järguline keerulisemaks muutumine

ja üleminek kolmest arenemisseisukorrast. Teadused peavad niisuguses järjekorras olema, et iga järgnev nendest põhjeneks eelmise peal ja et iga eelmise tundmaõppimiseks ei tarvitseks tutvunemist järgnevaga. Sellest selgub, et iga järgnev teadus eelmisest keerulisem on. Samas järjekorras peavad teadused theoloogilisest seisukorrast metafüüsilise kaudu positiivsesse seisukorda üleminema, mis Comte'i arvates ajalooliselt tõendatud on. See jaotus on järgmine: matemaatika, astronoomia, füüsika, keemia, bioloogia, sotsioloogia. Oluliselt tähtis puudus, mis esimesel pilgul silmatorkab, sellel jaotusel on see, et temas ei leidu kohta psühholoogiale. Comte'i järeltulijad püüdsivad seda puudust sellega kaotada, et nad psühholoogia paigutasivad bioloogia ja sotsioloogia vahele. Sellest jaotusest järgneb, et kõige keerulisemaks inimlikkudest teadustest tuleb arvata sotsioloogia ja et selle võimalikult rutulise üleviimisega positiivsesse seisukorda saadakse kätte alus, mille kaudu ühiskondlikkudes asjades võib saavutada samasugusid edusamme, nagu juba enne loodusteaduses.

Sotsioloogia.

Mida mõistab Comte sotsioloogia või sotsiaalse füüsika all? See peab olema teadus ühiskonnast, mille ülesandeks ühiskondlikkude nähtuste teaduslik tundmaõppimine ja nende nähtuste vahekordade seaduste kindlaksmääramine. Ühiskond tuleb selle juures kogunähtusena arvesse võtta. Ühiskondliku elu mitmesugused nähtused, nagu majanduslikud, kõlblised, juriidilised ja poliitilised, tulevad juurdlemisele nende vastastikuses kogumõjus, mitte üksikult.

Comte vaatas üsna põlglikult (ütleme, mitte põhjendatult) eriteaduste, nagu poliitilise ökonoomia või õigusteaduse peale, mis ainult tegemist teevad teatava osa nähtustega ja neid teistest eraldi tundma õpivad. Comte jaotab sotsioloogia kahte osasse: sotsiaalseks staatikaks ja sotsiaalseks dünaamikaks. Esimese ülesandeks on nähtuste alatise ühenduse (koosolemise) kindlaksmääramine: kui on antud üks nähtus, siis peab olemas olema ka teine teatav nähtus. Sotsiaalse dünaamika ülesandeks on nähtuste alatise järjekorra kindlaksmääramine: kui on antud üks nähtus, siis peab see enesega ka teise teatava nähtuse kaasa tooma. Comte ise ei ole nende mõlemate osade mõistet täpipealselt kindlaks määranud, tema mõte sai ses suhtes pärastpoole enam väljaarendatud ja täiendatud.

Herbert Spencer. (1820—1904.)

Teine mõtteteadlane, kes uuele teadusele aluse pannud, on Herbert Spencer. Tema isa oli Inglismaal rahvakooliõpetaja, kes poja ise-

oomu arenemise peale tähtsat mõju avaldas. Tema püüdis pojas arendada peaasjalikult mõistuslikku ja praktilist iseseisvust. See avaldus kõigepealt selles, et Spencer kindlasti loobus Cambridge ülikooli astumast, milles ta ei arvanud midagi kasulikku omandada võivat. Spencer võttis tarvitusele iseõppimise süsteemi. Kui eluülespidamise küsimus päevakorrale tõusis, otsustas Spencer isa suureks rahulduseks astuda kooliõpetaja ametisse. Varsti läks aga tema oma matemaatiliste huvide tõttu ühe sugulase mõjul inseneri tegevusalale üle. Äriline pankrott, mis ehitust tabas, riisus Spenceri sissetuleku. Ta pidi uuesti aineliste küsimuste pärast mures olema. Ta pööras ajakirjanduse alale ja sai ühe tõsise ajakirja abitoimetaja koha. Sellel tööl oli aga vähe ühist nende ideedega, mis Spenceri mõistuses ikka enam selgema kuju omandasivad ja kindlasse süsteemi koondusivad. Temal läks siiski korda mõnda tööd avaldada, mis tähelpanu äratasivad ja autorile kirjanduse ilmas sidemed võimaldasivad. Spencer kavatses sellel ajal suurt tööd ja nimelt oma mõtteteaduslikku ilmavaadet kirjeldada mitmes raamatus pealkirja all: „Sünteetilise mõtteteaduse süsteem.“ See laialdane kavatsus põrkas vastamisi väga piiratud aineliste abinõudega. Kirjatöö väljaandmiseks oli tarvis raha, seda aga temal ei olnud. Alguses riskeeris Spencer kogu oma varandusega, pärast sai ta toetust väikese päranduse kaudu. Ettevõte pidi siiski abinõude puudusel poolele teele peatama jääma. Siis tulivad abiks sõbrad, Spenceri austajad, nende eesotsas seesama J. S. Mill, kes abiks oli olnud A. Comte'ile. Neil tingimustel läks Spenceril korda oma tööd lõpule viia, mis ilmus 10 raamatus 6000 lehekülje suuruses. Mitte ainult ainelised raskused ei olnud takistuseks tema teaduslikus töös. Tema oli füüsiliselt nõrk ja raske töö kurnas tervise niivõrd ära, et ta pidi vahete vahel mitte ainult kuude, vaid aastate viisi tööd pooleli jätma; tema jäi aga kogu eluaja üksildaseks ja ei tunnud seda võitlust, mida Comte pidi kannatama perekondlikul alal. Kui ka Spencer mitte küllalt järjekindlalt positivismist kinnipidanud ei ole, mis on annud mõnedele põhjust teda metafüüsikeride hulka arvata, seisab tema siiski käsitatud küsimuste iseloomu kui ka nende otsustamise viisi poolest positiivsele koolile kõige lähemal. Tema on positivist oma vaimliku iselaadi poolest, olgugi et ta ei ole Comte'i õpilane ega järeltulija. Vastandina metafüüsikeridele ühendub Spenceri arusaamisel mõtteteaduslik ala puhtteadusliku alaga: kui teadus on ühtlustatud teadmine, siis on mõtteteadus kõige kõrgem ühtlustus. Sellepärast on mõtteteadusele võõrad kõik need küsimused, mis teaduslikule uurimisele kättesaamatud ning kõik „mõistmatu“ kuulub usu (religiooni) ja mitte mõtteteaduse piirkonda.

Arenemine.

Kogu Spenceri mõtteteaduse aluseks on üks põhimõte ja nimelt — arenemine või evolutsioon. Maailma olemise mõte või tuum on inimlikule teadusele kättesaamatu, seda aga, kuidas ta niisuguseks on saanud, missugusena ta meile ilmub, võib ja peab mõistus äraseletama. Arenemise põhimõte tungib läbi kogu ilmast, nii mitteorgaanilisest, orgaanilisest kui ka ühiskondlikust, mida Spencer nimetab üliorgaaniliseks. Sellest järgneb looduses ja ühiskonnas maksvate seaduste ühtlus.

Koondumine.

Milles seisab arenemine? Kõige pealt koondumises või integreerumises, s. o. üleminekus laialdasest (tükeldatud) seisukorrast enam koondatud seisukorda.

Sarnast üleminekut võime tähele panna astronoomias. Üleüldiselt maksva arusaamise järele on päikese süsteem sündinud sel teel, et esialgsed udu täpid on koondunud kõvadeks kehadeks. Sedasama kujutab enesest ka maakera ajalugu. Külmenemise teel on tekkinud tulisest seisukorrast kõva, kindel koor. Iga taime, iga eluka tegevus seisab ümbritsevate tükeldatud olluste vastuvõtmises, mis üheks ehk teiseks keha olluseks ümberkujunevad. Sama koondumise nähtust võib tähele panna ka ühiskondlikus elus, mis on tekkinud perede, suguharude ja rahvaste kokkuliitumisel.

Eraldumine.

Koondumisega käib kaasas — eraldumine, differentseerumine, s. o. üleminek ühetaolsusest mitmekesidusse. Massi suurenemisel ja tihenemisel muutuvad tema üksikud osad mitmekesisemaks. Kui maakera alguses oli tulises seisukorras, siis ei avaldu nüüd vahe mitte ainult tema tulise sisemuse ja külmaks muutunud koore vahel, vaid ka viimane kujutab enesest väga mitmesugusid vorme, nagu vesi, maa, lagendikud, mäed. Iga organism kujutab üleminekut algidu ühetaolsusest täiskasvanud eksemplaari mitmekesidusse. Kõrgem organism ei eraldu madalamast mitte niivõrd oma suuruse kui temale omaste üksikute osade mitmekesiduse poolest. Esialgses ühiskonnas on kõik tema liikmed ameti poolest sarnased, kuna arenenud ühiskonnas tööjaotus ikka rohkem aset leiab.

Kogu Spenceri mõtteteadus on rajatud põhimõttele, et maailmas on kõik edenemise seaduse alla paenutatud. See sunnib Spenceri ka ühiskondliku arenemise kohta samu seadusi otsima, mis maksvad

kõige muu kohta. Ühiskonna teaduslik juurdlemine muutub tema käsitlusel loodusteaduseks. Sotsioloogia on bioloogia, elu arenemisteaduse ja psühholoogia, hingeelu teaduse, loomulik järjestamine. Spenceri vaatekohast ei ole ühiskond mitte mõnesugune kunstlik saavutus, vaid orgaaniliselt arenev nähtus.

Nii mõnigi asi Spenceri ühiskonnateaduses äratab kahtlust ja vastuvaidlust. Üks on aga kindel ja nimelt see, et Spencer uue, areneva teaduse kindlale alusele rajamisega sotsioloogia vastu üleüldist huvi ja usku tema tuleviku võimalusesse äratanud on.

Praeguse aja ühiskonnateadlased.

Sellel aluspinnal, mida võimaldasid Comte'i ja Spenceri tööd, arenes ühiskonnateadus XIX aastasaja teisel poolel väga edukalt, mida kindlustasid kaks voolu: darvinism ja marksism. Praeguse aja ühiskonnateadus on juba tuntavalt kaugemale sellest seisukorrast arenenud, millesse teda jätsid tema põhjendajad. Huvi tema vastu kasvab järjest, kuna umbusaldus aga kahaneb.

Ühiskonnateaduse kallal töötavad mitmesuguste maade õpetlased neile omaste iseäraldustega, mis tingitud ühe ehk teise rahvuse teadusliku ja filosoofilise iselaadi omadustega. Comte'i kodumaa seisab ka praegusel ajal ühiskonnateaduslikkudes uurimistes teistest ees. Prantsusmaa võib sellel alal ettetuua niisuguste õpetlaste nimesid kui Tarde, Durkheim, Letourneau, Worms ja ka Venemaalt pärit olevaid isikuid Novicowi ja de-Roberty, kes oma tööd prantsuskeeles avaldavad. Kõige enam ühiskonnateadusele vastuvõtlik on olnud Inglismaa, kelle mõtlemisviisile metafüüsika alati võõras on olnud. Peale Spenceri ei või Inglismaa praegusel ajal küll kiidelda mõne tähtsama ühiskonnateadlase nimega, olgugi et sotsioloogia seal üksikute ühiskondlikkude teaduste peale suurt mõju on avaldanud. Selle vastu on ameeriklastel tähtsaid ühiskonnateadlasi nagu Giddings, Baldwin, Ward.

Kõige vähem järelandlikud on olnud sakslased. Comte'i ja Spenceri nimed tungisivad võrdlemisi hilja Saksa õpetlaste keskele ja ka praegu on nad vähe tuntud. See on sellega seletatav, et Saksa mõistusele metafüüsilised kalduvused iseäranis omased ja Saksa genius selleks liiati oma rahvusliku mõtteteaduse peale uhke on, et võõrast kergesti vastuvõtta. Saksamaa võib sellel alal nimetada ainult Simmel'i. Mitte kusagil mujal ei ole sotsioloogia niivõrd laiali lagunenud kui Itaalias, — eraldi juristide keskel. Itaalia, niisama ka Skandinaavia ühiskonnateadlased seisavad suuresti Spenceri mõju all.

Ka Venemaa ei ole ühiskonnateaduse arenemisekäigust eemale jäänud. Sellest ei ole esimestena mitte osavõtnud ülikooli ringkonnad. Esimesteks ühiskonnateadlasteks Venemaal olivad Lavrov, Michailovski, Jushakov, kellede nimed viimasel ajal ka Lääne-Euroopas tuttavaks on saanud. Ainult hiljem on ühiskonnateadus ülikoolides tähelpanu leidnud. Viimasel ajal võib ühiskonnateadusest lähemalt osavõtjatest õpetlastest nimetada Karejevi ja Kovalevskit. Seni ei ole Venemaal ühiskonnateaduse tarvis kahjuks mitte veel õpetooli asutatud, mis teaduse edu peale tuntavalt mõjub. Ka väljamaal ei leidu palju kohti, kus sarnane õpetool asutatud oleks.

Kirjandus*):

Gumplovicz, Sotsioloogia algteated, 1899, lhk. 1—81; Watson, Auguste Comte ja positiivne mõtteteadus, 1892; Mill, Auguste Comte ja positivism, 1897; Rigolage, Sotsioloogia Comte'i käsitlusel, 1898; Haupp, Herbert Spencer, 1898; Karejev, Sotsioloogia sissejuhatus, 2. väljaanne, 1907, lhk. 393—427; Kovalevsky, Sotsioloogia, I j., 1910, lhk. 125—300.

*) Iga loengu lõpul tähendatud kirjandus on venekeeles olemas.

Teine loeng.

Käsitlusviisi (metoodi) mõiste.

Ühiskonnateaduse arenemisloo seletuse järele paneme tähele selle teaduse uurimis- või käsitlusviisi. Teatavas teaduses tarvitusele võetud uurimisviis nimetatakse metoodiks. Metood on seega tee teadusliku tõe ülesleidmiseks. Tee peab olema õieti valitud, sest vastasel korral võib, käies õieti võõriti valitud teel, tõest palju kaugemale eemale minna, kui sellest teest kõrvale kaldudes. Kui metood on tee, siis oleneb tema õige valik sellest, kuhu soovitakse välja jõuda, s. o. eesmärgist, mida teekäija enesele ülesseab. Iga teaduse metoodi määravad ära selle teaduse ülesanded.

Seadusepärasus.

Ühiskonnateaduse ülesandeks on tema põhjendajate arusaamise järele ühiskonna seaduste ülesleidmine. See ülesanne põhjeneb muidugi sellel eeldusel, et ühiskondlik elu, tema mitmekesidusest hoolimata, samasugusele seadusepärasusele allub, kui välisilma nähtusedki. Vastapidine arvamine ja ettekujutus, et ühiskondlik elu inimeste tahtmisest, omavolist ja tujudest ehk juhuslikust sündmuste käigust oleneb — võtaks sotsioloogial igasuguse teadusliku aluse. Sarnane oletus on praegusel ajal täitsa võimatuks saanud, sest suured kogemused räägivad ühiskondlikkude nähtuste seadusepärasuse ja kordumise poolt. Praegusel ajal on ühiskondlikkude nähtuste seadusepärasus teaduses üleüldist tunnistamist leidnud. Kui millegis veel kahtlust tuntakse, siis ainult seaduste ülesleidmise võimaluses, mis nende keerulsuse tõttu mitte kerge ei ole.

Seadused teaduslikus mõttes.

Mis on seadus? Teie teate seadusi, mida riigivalitsus välja annab. Siin ei ole kõne arusaadavalt muidugi nendest, olgugi et inimlikkude seaduste nimetus on tarvitusele võetud ka nende seaduste kohta, milledest siin kohal kõne. See mõistete üleviimine põhjeneb mõnesuguse märgatava sarnasuse peal. Riigi seadused määravad kindlaks teatava korra kodanikkude keskel, nende vastastikuses ülespidamises. Välisilmas on tähelepandud teatav kord nähtuste ühinemistes ja vaheldustes. Ka ühiskondlikkudes vahekordades võib, riigivõimust hoolimata, tähelepanna seadusepärasust: teatav nähtus on alatises ühenduses teise teatava nähtusega või sellele järgneb alati teine teatav nähtus. Kui on, näituseks, antud nähtus A, siis võib kindlasti ütelda, et sellega on ühenduses või temale järgneb alati nähtus B. Sarnast korrapärasust nähtuste vahekordades nimetatakse seaduseks teaduslikus mõttes.

Oluline vahe juriidilise ja teadusliku seaduse vahel seisab selles, et esimest nendest alati võimalik, kuna teist võimata rikkuda on. Kõige raskematest karistustest hoolimata võib leiduda isik, kes riigi seadust täitmast tõrgub, kuna aga maakera külgetõmbamise seadus mingit rikkumist ei luba. Ühe seaduse tegevus võib teise tegevusega kokkupõrgata, ilma et sealjuures seaduse rikkumist oleks, sest iga seaduse tegevus avaldub sarnasel korral täielikult. Näituseks, kui õhku visatud pall ülesse ja mitte allapoole lendab ehk kui aurik vastu ja mitte pärivett liigub.

Seadused teaduslikus mõttes avalduvad nii looduses kui ka ühiskondlikus elus. Esimesel juhtumisel nimetatakse neid looduseseadusteks, teisel — ühiskondlikkudeks seadusteks. Kui näituseks rauatükk tuliseks ajada, siis läheb ta suuremaks. Siin on põhjus ja järeldus arusaadav. Sedasama võib ka ühiskondlikkudes vahekordades tähele panna. Kui teataval turul nõudmine miskisuguse kauba järele tõuseb, siis langeb tema hind.

Kogemustel põhjenevad seadused.

Seadused võivad olla kahte liiki. Mõnedel kordadel märkame teatavat korrapärasust nähtuste vahekordades, ilma et selle põhjust suudaksime ülesleida, mille tõttu ka puudub kindlus, et see alati nii on. On näituseks selgunud, et iga aasta posti peale jääb sama arv kirju, milledele saatjad on unustanud aadressi kirjutamast. Mis sellest järgneb? Seni, peale kindlaks tehtud arvu, midagi. Ehk jällegi on tähelepandud, et abielus olevad isikud kauemini elavad kui mitte abielus

olejad. Arvud näitavad siin teatava nähtuse kindlat olemasolu. Mis sellest järgneb? Millega sarnane järjekindlus seletatav? Võib ühesuguse õigusega oletada, et abielus olejad sellepärast kauemini elavad, et perekondlik elu kindlustab kauema elamisvõimaluse; samuti võib seda nähtust seletada sellega, et abiellu astujad tugevamad, tervemad ja rohkem kindlustatud isikud on. Sarnastel tähelepandud järjekindlatel nähtustel on muidugi oma tähtsus, nemad ei suuda pakkuda kindlat teadmist, sest seaduse põhjused on tundmatud. Niisugune kogemuste varal selgunud ühiskondlikkude nähtuste vahekorra järjekindlus nimetatakse empiiriliseks või kogemustele rajatud seaduseks.

Seadused lähemas mõttes.

Kahtlemata rohkem tähtsust on niisugustel seadustel, mis võimaldavad vahekordade kindluse seletust teatavate põhjustega; nende varal võib julgesti oletada, et teatavatel tingimustel kindel vahekordade olemasolu iga kord aset leiab. Näituseks võib olla ülemalnimetatud seadus nõudmise ja pakkumise suhtes. Meil ei ole mitte ainult teada hinna tõus nõudmise suurenemisel teatava kauba järele, vaid ka selle põhjused. Suurendatud nõudmine teatava kauba järele tekitab võistlust tarvitajate keskel ja sunnib neid, kelledel iseäraline tarvidus selle järele ja kelledel selleks aineline võimalus, kõrgemat hinda pakkuma, tagandades seega teisi ostmisest. Selle vastandina toob nõudmise vähenemine enesega hinna langemise kaasa, äratades müüjate keskel kartust, et kaup müümata võib jääda, mispärast nende vahel tõuseb võistlus hinna alandamise suhtes. Seadusena võib tunnistada maksvaks ka seda nähtust, et usu ja rahvuse tagakiusamine iga kord enesega kaasa toob nende kõvenemise. Usu kohta on see sellega seletatav, et tagakiusamise hirmu tõttu teatava ususeltsi nõrgemad liikmed sellest lahkuvad, kuna järeljääjad, kes usus kõige kindlamad, veel rohkemgi ühte hoiavad. Niisama leiab ka rahvustunne, mis kujutab ühise saatuse äratundmist, tagakiusamises uut hoogu. Edasi näitab ajalugu, et iga edulisele liikumisele järgneb tagasikiskumine, missuguse nähtuse järjekindel kordumine seletatav on. Iga tõuge edasi, mis on tingitud kauemaajalise seltskondliku tahajäämisega ja mis vastab selle teatava osa nõudmistele, rikub ühtlasi ka selle osa seltskonna hingelist tasakaalu, kes ei suuda uute olude kohaselt sobida. Nende vastuseismise energia on seda tugevam, mida rohkem nõrkeb teiste jõud, kes uues korras on suutnud leida mõnesugust rahuldust ja tunnevad tarvidust kulutatud energia kogumiseks.

Mis siht on sotsiaalsete seaduste ülesleidmisel? Mis väärtus võib olla rohkema ehk vähema arvu sotsiaalsete seaduste tundmaõppimisel? Vastuse selle küsimuse peale on annud juba sotsioloogia põhjendaja: „on tarvis näha, et ettenäha ja ettenäha, et mõjuavaldada.“ Seega on kaks sihti ülessäetud: üks teoreetiline — ettenägemine, teine praktiline — mõjuavaldamine. Need on kaks ahvatlevat ülesannet, mis avanevad ühiskonnateadusele.

Ettenägemine.

Inimene püüab kõige pealt tõelikkust tundmaõppida. Teda huvitab see, mis olemas on. Kui temale avaneb võimalus lähema, inimest ümbritseva — ühiskondliku olukorra tundmaõppimiseks ja mitte ainult selle üksikute külgede, vaid tema koguolemise, siis on arusaadav see külgetõmbavus, mida sotsioloogia paljude silmis omandab. Sotsiaalsete seaduste teadmine ei võimalda mitte ainult mineviku ja oleviku tundmaõppimist, vaid aitab kaasa ka tulevikust arusaamiseks. See ettenägemine annab lootust, et võidakse ettekujutada neid teid, mida mööda ühiskondlik arenemine tulevikus käib. Kahtlemata on ühiskondlikkude seaduste ülesleidmine ja ettenägemise võimalus ühiskondlikkude vahekordade arenemiskäigus palju raskem ja keerulisem kui päikese või kuu varjutuse väljaarvamine, sest et sotsiaalsetes vahekordades palju rohkem põhjusi ühte ja sama nähtust määravad. Ettenägemine on siin igatahes alles kauges tulevikus mõeldav ja sotsioloogia peab veel enne suuri edusamme saavutama, missuguseid ta seni veel kätte saanud ei ole. Kui raske ka ettenägemise ülesanne ei oleks ja kui kauges tulevikus tema võimalus ka ei peituks, tuleb siiski seda silmas pidada, et see meie mõistusele mitte kättesaamatu ala ei ole ja et varem ehk hiljem inimlik mõistus selle teadmise omandab. Ja see teadus, mis temale selle suure tähtsusega abinõu annab, on sotsioloogia.

Fatalism.

Kui kõik ühiskondlik elu, nii minevikus kui ka tulevikus, allub muutmata seadustele, kas ei tähenda see seda, et kogu elu on ette äramääratud? Kas ei satu meie seega fatalismi? Fatalistide õpetuse järele on kõik ettemääratud, kas mõne üliloomuliku jõu või jälle sündmuste eneste käigu poolt. Mis inimene ka ei teeks, siiski on ta võimetu määratud saatust muutma. Sellepärast on inimesel asjata tegev olla ehk vastumõju avaldada — tema peab rahulikult ootama. Mis ettemääratud — see sünnib iseenesest. Mõnedest teaduslikkudest voo-

ludest tungib põhimõte läbi, mis fatalismist mitte kaugel ei seisa. Tunnistades ainult iseenesearenemise protseduuri, pannes lootust ainult ühiskonnale omaste sisemiste jõudude peale, jõutakse kergesti sellele vaatepunktile, et olevikus peituvad kõik tuleviku iseloomu jooned, nii et inimene võimetu on oma tahtejõu pingutuste ja ideedega ühiskondlikku arenemiskäiku muutma. Kui vähe tähtsust selle voolu poolehoidjad ka isiku tähtsusele ja ideede mõjule ei annaks, ei suuda nemad siiski lõpuni oma seisukohast kinni pidada oletades, et inimestel siiski võimalik on ühte ehk teist ühiskondlikku korda kätte saada, mis nende ideaalile vastab.

Kui see nii on, siis ei ole fatalismi olemas, sest olevikus ei ole mitte veel kõik need tahtejõu pingutused ja ideede tegevused kindlaks määratud, mis alles tulevikus võivad avalduda ning järjelikult ei ole ka tulevik täielikult määratud. Sarnast ettemääramist ei leidu ka loodusteaduses. Kui täielik ka meie välisilma tundmine ei oleks, on meie ettenägemine piiratud, mille tõttu võime ainult ütelda, et teatavatele tingimustele järgnevad teatavad järeldused. Kõiki neid järeldusi ette näha on võimata, sest et võimata on arvesse võtta kõiki tingimusi. Võib näituseks oletada, et päikese soojus järjest väheneb, võib ütelda ka, et päikese soojuse langemisel teatava piirini sünnivad maakera peal teatavad muudatused: teatavad taimed ja loomad surevad välja, muutuvad atmosfäärilised piirkonnad jne. Kas võib aga kindel olla, et inimene ei leia üles teist soojuse allikat, näituseks, maakera põuest?

Mõjuavaldus.

Sotsiaalsete seaduste teadmise teine, tegelik tähtsus järgneb ülemalkirjeldatud seletusest. Kui inimesel võimalik on sündmusi ette näha, siis on temal ka võimalik oma teadmise kaudu nende peale mõju avaldada. Järjest suureneva teaduse abil on inimesel võimalik, võideldes loodusega, omas ümbruskonnas tähtsaid muudatusi läbi viia. Kui ürginimene oli looduse ori, siis on kultuuriinimene tema peremees. Tema ei painuta ennast mitte enam looduse järele, vaid painutab loodust enese huvide kohaselt. Kõik see on võimalikuks saanud loodusseaduste tundmaõppimise kaudu. Miks ei peaks ka sotsiaalsete seaduste tundmaõppimine temale võimaldama sama võimu? Miks peaks inimene, kes enne paindus sündmuste käigu alla, mida ta arvas olenevat temast kõrgemal seisvatest jõududest, võimetu olema painutamast ajalookäiku ühiskondliku arusaamise ja äratundmise kohaselt?

Utopism.

Kas meie ei lähene siin teisele hädaohule ja kas ei satu meie utopismi? Utoopia all mõeldakse tulevase ühiskonna korra loomist teatava abstraktse ideaali kohaselt, ilma et sealjuures tõeolusid arvesse võetaks. Uuema aja tüübilisteks utopistideks loetakse Saint-Simon'i, Fourier'd ja Owen'i. Kahjuks tuleb utopistide hulka arvata ka sotsioloogia põhjendajat Comte'i, kes oma elu lõpupoolel sarnase ühiskonna ideaali ülesseadis, mis enesest kujutas miskisugust segu sotsialismist ja keskaja kapitalismist. Utopism ei ole aga sotsioloogiaga mitte kokkukõlas ja nimelt sellepärast, et tema ei tunnista seadusepärasust ja oletab, et iga seltskond võib igal ajal igasugu plaani järele ümbermuudetud saada. Ümberehitajal paistab sealjuures ainult tarvilik olevat, et kõik ainult seda sooviksid, mida tema kirgliselt tahab, ja siis muutuks kogu ühiskondlik kord korraga. Tema unustab aga ära, et ka tahtmised olenevad paratamatult nendest sotsiaalsetest seadustest, millest tema teada ei taha. Sotsioloogia ei eita sündmuste vahelesegamist ajaloo käiku, tema nõuab aga, et inimene, kes seadustega hästi tutvunenud, kõigepealt sellest arusaaks, kuhu viib ühiskonna enesearenemine, kui ta nende tingimuste mõju alla jääb, milles ta viibib käesoleval ajal, ja siis — kui see arenemistee tema isiklisest seisukohast üleüldsusele kahjulik näib olevat, — missuguseid abinõusid tuleks tarvitusele võtta, et seda järeldust ärahoida ehk ümberpöördult, tema lähenemist kiirendada. Sotsioloogial põhjeneval poliitikal ei ole midagi ühist utopismiga.

Subjektiivne käsitlusviis.

Praegu arutusel olev küsimus on lähedas ühenduses nõndanimetatud sotsioloogia subjektiivse käsitlusviisiga. Loobudes kõlblikust seisukohast, on võimalik ühiskondlikka nähtusi tundma õppida niisama erapooletult kui välisilma nähtusi. Meie ei mõista mitte hukka seda, et külmas kliimas ei kasva nisu või tsüpress, ehk soojas kliimas leidub palju elukardetavaid madusid ning rahurikkuvaid moskiite. Teadlane õpib tundma ühiskonda nii, et see ei puuduta tema hinge, tema isiklikku ilmavaadet ega tundmusi. Tema tahab otsida ainult tõtt, olgugi et see temale mitte armas ja kahjulik võib olla. Niisugune vahekord uurimisel oleva aine vastu nimetatakse objektiivseks. Teistsugune on vahekord, mida nimetatakse — subjektiivseks. Sarnasel korral hindab isik tundmaõpitavaid ühiskondlikka vahekordi isiklikust,

kõlblikust seisukohast, arutades neid sellelt vaatepunktilt, kuidas nad oleksid pidanud kujunema ehk missugune siht nende arenemiskäigule tuleks anda.

Kas on sotsioloogias võimalikud mõlemad käsitlusviisid? Või peab sotsioloogia, nagu loodusteadus, ainult objektiivsele käsitlusviisile rajatud olema. Kui silmas pidada, et sotsioloogia on tekkinud protestina XVIII aastasaja omavoliliste käsitlusviiside vastu, mis väljaläksid puhta mõistuse põhimõttest ja et sotsioloogia sarnase ühiskondlikkudele teadustele omase puuduse kõrvaldamiseks on püüdnud läheneda loodusteadusele, siis peame ütlema, et sotsioloogias subjektiivne metood lubamata on. Ühiskondlikka vahekordi peab sama erapooletult tundma õpitama kui mineraloogia kiva või botaanika taimi tundma õpitakse. Sotsioloogia peab käima XVII aastasaja kuulsa mõtteteadlase Spinoza näpunäite järele, kes oma kõlbluseõpetuse käsitlusel järgmisest põhimõttest kinni pidas: „Ma vaatlen inimeste tegevust ja kirgi samuti kui jooni, pinda või kehasid". Sellest ei järgne, et see, kes ühiskondlikkude küsimustega tegemist teeb, peaks täitsa külmaks jääma nende puuduste ja õiglusetuste vastu, mis ühiskondlikus elus avalduvad, ning et nende nähtuste kõrvaldamiseks ei peaks tarvilikka samme astutama. Arst kutsutakse haigust ravitsema sellepärast, et ta inimese anatoomiat ja füsioloogiat tunneb. Niisama võib ka see, kes ühiskonna korraldust ja temas maksvaid seadusi tundma on õppinud, kõige paremini ühiskondlikkude pahede kõrvaldamiseks kaasa mõjuda. See ei ole aga mitte sotsioloogia, vaid poliitika ülesanne. Sotsioloogias peab valitsema objektivism, poliitikas — subjektivism, mille ülesandeks on sotsiaalsete seaduste tarvituselevõtmine nende sihtide saavutamiseks, mis poliitikusel eesmärgiks. Nende mõlemate ülesannete ja käsitlusviiside tarvituselevõtmise vastu sotsioloogias peab protesteerima. Subjektiivse metoodi tarvituselevõtmise järelduseks võib sagedasti olla, et meie tõeks peame, mis meile soovitav näib olevat. Näituseks inimese loomulikud õigused. Püüdes kindlustada isikule kõige elementaarsemaid isiklikka õigusi, mida despotism maha surus, tunnistasid teadlased inimese loomulikkude õiguste olemasolu, mis võõrandamatult pidid aset leidma ka kõige valjema korra juures. See oli aga enesepettus. Kõige halvem ühiskondlikkudes asjades on tõelikkusest petlik arusaamine, parem on kõige karmimale tõele otse vastu vaadata. Sama subjektivism eksitab mineviku või esialgse kultuuri nähtuste õiglast hindamist. Näituseks eitame meie praegusel ajal, arenenud riiklise korra juures, kättemaksmist. Kas tähendab see aga, et sugukondlik

kättemaksmine igal ajal on olnud kõlblusevastane nähtus? Leides selle olemasolu mõne ajaloolise suguharu juures, kas võime meie oletada tema juures madalat kõlblist tasapinda või kõlbluse langemist? Muidugi mitte, sest vastasel korral moonutame ajaloolist tõeolu ja kaotame võimaluse ka praeguse aja kõlblusest õieti arusaamiseks.

Ainult objektiivne käsitlusviis annab õiguse oletamiseks, et sotsioloogia ei või olla rahvuslik, kodanlik või proletaarne. Subjektiivse elemendi tarvitamine teeks sarnase seisukoha võimataks. Kui sotsioloogia oma iseloomu poolest on ühtlane ja rippumatu rahvusest ning klassist, siis on selle vastu poliitikal omased nimetatud tundemärgid, sest tema sihid võivad olla rahvuslikud ja klassilised.

Subjektiivse käsitlusviisi küsimus ei ole mitte vähe vaidlusi sünnitanud, iseäranis Venemaal. Ma juba tähendasin, et Comte oma elu lõpupoolel tegemist tegi ühiskonna utoopilise korraldustööga, võttes selle juures, nagu ta ise ütles, tarvitusele subjektiivse käsitlusviisi. See tegevus äratas Comte'i poolehoidjate rahulolematust, kes tunnistasid ainult tema „Positiivse mõtteteaduse süsteemi." Selles sotsioloogia põhjendaja katses leidsid nemad subjektivismi kahjulikkust. Nad eksisid aga. Comte ei seganud sotsioloogiat poliitikaga mitte ära. Tema põhjendas esialgu sotsioloogia ja katsus siis sellele rajada poliitika. On muidugi teine küsimus, kas ta seda küllalt hästi on suutnud teha.

Orgaanilise ja bioloogilise voolu poolehoidjad on alati selle poolt seisnud, et ühiskondlikkude nähtuste juurdlus ei tohi väljapoole objektivismi piire ulatada. Ka selles on nemad eksinud. Inimene, kes välisilma oma tarviduste kohaselt korraldab, ei või loobuda ka ühiskonda korraldamast oma sihtide kohaselt. Vene ühiskonnateadlased Lavrov ja Mihailovsky ei tunnistanud tarvilikuks ühiskondlikkude nähtuste juurdlemisel kinnipidada ainult objektiivsest seisukohast. Nad olid subjektiivse käsitlusviisi poolehoidjad. Nemad leidsid välises erapooletuses ja objektivismis, näituseks Spenceri juures, ikkagi subjektivismi, isiklikka kalduvusi ja poolehoidmist. Peab tunnistama aga, et sellest vaidlusest, mis aset leidis ühelt poolt — Lavrovi ja Mihailovsky ja teiselt poolt — Jushakovi vahel, ei selgu siiski küllalt arusaadavalt, kas nemad tunnistavad subjektiivset momenti ühiskonnateaduses või ühiskonnateadlase juures. Küsimus ei selgunud ka peale seda, kui nimetatud teadlaste vastu Vene kirjanduses majandusliku materialismi poolehoidjad väljaastusid, kes kindlasti subjektivismi tarvituselevõtmise vastu sotsiooloogias seisid.

Sotsioloogilised raskused.

Asudes kindlale objektiivsele seisukohale, tuleb ühiskonnateadlasel võita terve rida raskusi, et sotsiaalseid seadusi ülesleida.

Iga uurija on ikkagi oma aja laps ja kuigi ta suudab tundmaõpitavate nähtuste hindamisest teadlikult loobuda, võib see avalduda siiski teadmatalt. Et esialgse inimese mõttekäiku tundma õppida, tema ilmavaatesse süveneda, on tarvis omast loobuda. Ei suudeta aga esialgse inimese ilmavaatest küllalt õieti arusaada, siis on võimata ka esialgse ühiskonna algidusid mõista. Kui ebaõieti meie otsustame läbielatud mineviku sündmuste kohta, võib näha sellestki, kui vildakult meie lapsepõlve muljeid ettekujutame. Kes ei ole meeletuletanud näituseks neid ruume, kus lapsepõlv mööda saadetud ja kui suured ei paistnud need olevat. Viibides nendes täisealisena imestame selle üle, kui vähe nende tõelik suurus ettekujutatavaga kokkukõlas on. Vanemad inimesed ei suuda kuidagi loobuda ettekujutamast, et nende nooruses kõik parem oli. Kes ei mäletaks seda sügavat muljet, mis avaldanud nooruses mõni raamat, mille pärastisel lugemisel kuidagi ei suudeta arusaada, mis selles nii mõjuvat võis olla?

Peale uurijas eneses peituvate raskuste pakub palju raskusi veel aine ise. Et ühiskonna arenemisseadusi ülesleida, selleks peaks käepärast olema täielik ajalooline materjaal. Tulevikust arusaamiseks on tarvilik põhjalik mineviku tundmine. Ajalugu ei kujuta aga mitte täielikku mineviku pilti, see on kogu katkendid, mis juhuslikult või teadlikult alalhoitud. Pealegi on ajaloolised mälestusmärgid ainult teatavast ajajärgust olemas, kuna kõik, mis enne seda, pimeduse katte all peitub. Esialgse seltskondliku arenemisastme kohta käiva materjaali puudust püütakse täiendada praeguste metsrahvaste tundmaõppimise kaudu. Ka see materjaal väheneb Euroopa tsivilisatsiooni laialilagunemisega järjest. Teiseks ei satu tema ühiskonnateadlase kätte mitte algallikatest, vaid moonutatud kujul ja nende isikute hindamisel, kellel võimalus on olnud sarnaste rahvastega kokkupuutuda, enamasti väheharitud misjonääride kaudu.

Kirjandus:

Lvov, Sotsiaalne seadus, 1899; Rümelin, Mis on sotsiaalne seadus?; Lavrov, Ajaloolised kirjad, Sotsioloogia käsitlusviisist (Знание, 1874); Michailovsky, Mis on edu? (Kirjat. kogu, I a.); Analoogiline käsitlusviis ühiskonnateaduses (Kirjat. kogu, I a.); Durckheim, Sotsioloogia käsitlusviis, 1900.

Kolmas loeng.

Meil on tarvis tähelepanna nüüd neid mitmesuguseid teaduslikka voole, mis ühiskonna iseloomust arusaamises kui ka selle tundmaõppimise viisides üksteisele vastu käivad. Nende voolude mitmekesidus on nii silmatorkav ja vastastikune võitlus nii terav, et paistab, nagu oleksid olemas ainult ühiskonnateadlased ja puuduks veel ühiskonnateadus. See ei ole aga siiski nii. Sarnane voolude mitmekesidus on ka teistele teadustele omane. Kui rasked sotsioloogia ülesanded tema keerulisel teel ka ei ole, läheneb ta siiski järkjärgult oma sihile.

Orgaaniline õpetus.

Sotsioloogia algatajad seisid orgaanilise õpetuse alusel, mis ühiskonda organismina ettekujutab ja ühiskondlikka nähtusi analoogiliselt orgaaniliste nähtustega seletada püüab. Ka Comte'ile ei olnud võõras sarnane vaade, kuid see vool on peaasjalikult ühenduses Herbert Spenceri nimega, kes oli tema põhjendaja ja edendaja. Teistest järelkäijatest võib nimetada Schaeffle't ja Lilienfeldt'i. Olgugi et see vool üks esimestest on ja ägedaid vastuvaidlusi tekitas, ei ole tema edustajad siiski kadunud ja ka tänapäev leidub veel tema ägedaid poolehoidjaid iseäranis Prantsusmaal, näituseks Worms, Izoulet, Fouillée.

Ei või ütelda, et vaade ühiskonna kui organismi peale oleks olnud enne sotsioloogia tekkimist täielikuks uudiseks. Tuletame meele juba koolipingilt igale tuntud jutustust Rooma ajaloost, kus Menenius Agrippa rahva rahutusi vaigistas, plebeide-tööliste ja sõjaväelaste Roomast lahkumise puhul. Patriitside ülekohus, kelle käes oli võim ja rikkus, tegi plebeide seisukorra võimatuks, ning viimased ei tahtnud

enam nende ikke all kannatada. Muinasloo järele olla Agrippa rahutule rahvale jutustanud valmi sellest, kuidas inimese kehaosad üksteisega riidu läinud ja enam töötada ei tahtnud: käed loobusid toitu andmast, suu söömast ja kõht seedimast. Selle järeldusena kannatas kogu organism ja iga liige eraldi. Nähtavasti püüdis Agrippa seisukorra sarnasusega juhtida tähelpanu tagajärgede sarnasuse peale. Muinaslugu räägib, et tema katse õnnestas arvatavasti sarnasuse silmnähtavuse tõttu.

XVII aastasajal kujutas inglise mõtteteadlane Hobbes riiki hiiglaelukana, keda ta piibli imeeluka järele Leviathaniks nimetas. Tema raamatu esimesele küljele oli see elukas kujutatud, kelle keha koos seisis mikroskoobilistest inimestest. Küsimus seisab kõige pealt selles, kas on teaduslikult põhjendatud sarnane võrdlus ühiskonna ja organismi vahel?

Spenceri arvates on see põhjendatud, sest teaduslik mõttekäik liigub alati tuntud nähtuste juurest tundmatute juure ja mõistus omab arusaamise tundmatusest ainult sarnasuste leidmise kaudu sellega, mis juba tuntud või teada. See on muidugi õige, kuid selle juures on tarvilik, et sarnasuse omadusi rohkem oleks kui mittesarnasuse ja et võrreldav asi hästi tuntud oleks. On tähelepanemise väärt, et samal ajal kui sotsioloogia püüdis ühiskonna nähtusi võrdluse kaudu organismiga seletada, tekkis bioloogias vastupidine vool, mis organismi mõistet ühiskonnaga võrreldes katsus seletada. Milles seisab ühiskonna ja organismi sarnasus? Ühiskond kasvab niisama kui organism ja see kasvamine avaldub mõlemate juures nii massi suurenemises kui ka koondumises. Ühiskonna kasvamisel muutub tema kokkusead keerulisemaks niisama kui organismi juures. Organismi kasvamisega käib kaasas eraldumine, s. o. tema üksikud osad täidavad järjest mitmekesisemaid ülesandeid; sama nähtust võib tähelepanna ka ühiskonna kokkuseade keerulisemaks muutumisel. Ühes sellega muutub organismi üksikute osade vastastikune vahekord ikka tihedamaks, nii et võimatu on ühte ehk teist nendest lahutada, ilma et selle läbi tasakaal teistega rikutud ei saaks; sama nähtust võib ka tähelepanna võrreldes praeguse aja arenenud ühiskonda esialgse ühiskonnaga.

Iseäranis silmatorkav on ühiskonna ja organismi sarnasus selle poolest, et nad mõlemad iseenesest kasvada võivad, kuna näituseks kivihunik millalgi kasvada ei või. Lõpuks on ühiskond ühteviisi organismiga ka suremisele pühendatud. Spencer ei lepi aga mitte ainult nende üleüldiste võrdlustega. Tema leiab sarnasust olevat ajul —

valitsusega, teedel — soontega, verelibledel — rahaga jne. Schaeffle, kes tema jälgedes edasisammus, leiab sarnasust ka niisuguste organismi väliste kaitseabinõude — kui juuste, küünte, ihukarvakeste ja riigikaitseks ehitatud kindlustuste, nagu seinte, tornide, vallide jne. vahel.

Spencer oli selleks liiga suur ja aus teadlane, et neid iseäraldusi tähelepanemata jätta oleks võinud, mis olemas ühiskonna ja organismi vahel. Orgaanilise õpetuse vastu harilikult ettetoodavad vastuväited on Spencerilt eneselt päritud. Milles seisab vahe? Mina näituseks kuulun Vene riigi kodakondsusse; homme võin ma sõita Saksamaale, keegi teist — Türgimaale, Austriasse või Rootsi. Teiste sõnadega üteldes, meie läheme riigist välja, viibime ajutiselt teiste riikide piirkonnas ja tuleme sealt jälle tagasi. See on organismil võimata — tema rakukesed ei saa nii kui ühiskonna liikmed lahkuda. Selles seisabki põhimõtteline vahe: organismi rakukesed on tema lahutamata osad, milledel üksikult ei ole tähtsust, kuna ühiskonda moodustavad isikud alati oma iseäralduse enesetunnet alal hoiavad.

Siit järgneb teine vahe: organism on siht iseeneses, kuna tema üksikud osad ainult abinõudeks sihi kättesaamiseks on; selle vastandina on ühiskonnas inimene siht iseeneses ja ühiskond on ainult abinõuks inimese hea käekäigu saavutamiseks. Olgu siin veel nimetatud üks vahe, mida Spencer tähelepanemata on jätnud. Organismi toiduainete juuretulek vastab nende tarvitamisele, s. o. niipea kui mõni tema osadest kiiremalt töötama hakkab, voolab ka sinna otsekohe rohkem toiduaineid, teiste sõnadega — jaotus vastab tarvitamisele. Kes ütleb aga, et ühiskonnas väärtuste jaotus tarvitamise nõuetele vastavalt on korraldatud?

Teie näete, et need lahkuminevad omadused niivõrd suured on, et ühiskonna võrdlemine organismiga mitte ei võimalda ühiskonna iseloomu selgitamist, vaid mõjub kaasa ennem selle tumestamiseks. Tähelepandav on, et Spencer, tundes neid vahesid, niivõrd oma õpetusest sissevõetud sai, et nad tema silmis oma teravuse kaotasid. Tähelpanemise väärt on ka Spenceri ebajärjekindlus. Meie nägime eelpool, et tema arvates on olemas kolm arenemisastet: mitteorgaaniline, orgaaniline ja üliorgaaniline. Tema seisukohast väljaminnes peaks üliorgaaniline arenemine niivõrd orgaanilisest lahku minema, kuivõrd viimane eraldub mitteorgaanilisest. Selle juures tõendab Spencer otsekohe, et ühiskond on organism.

Ei või nimetamata jätta orgaanilise õpetuse ühte tähtsat teenust, mis selgub võrreldes teda enne valitsenud vaatekohaga. Orgaaniline

vool tegi lõpu endisele mehaanilisele arusaamisele ühiskonnast, mille järele viimane kujutas enesest kunstlikult kokkuliidetud inimeste hulka. Ühiskond ei sünni mitte äranägemise järele, vaid tekib, areneb ja muutub mitmekesisemaks loomulikkude seaduste järele.

Orgaanilises õpetuses peitub ka üks kardetav oletus. Igasuguse kunstlikkuse kõrvaldamisega ühiskonnast eitas orgaaniline vool ühtlasi ka ühiskondlikkude vormide kujunemisel teadlikkuse tähtsust. Tekkis mulje, nagu areneks ühiskond iseenesest temale omase sisemise jõu abil ja nagu ei oleks inimeste arusaamisel ja teadmisel selle juures mingit tähtsust. See ei ole aga õige, sest ühiskondlikul arenemisel suureneb inimeste loova, mõistusliku töö tähtsus ja kahaneb alamõistuslik tegevus ühiskondlikkude vahekordade korralduses. Selle Spenceri vea peale juhtisid tähelpanu esialgu Mihailovsky ja peale selle Ward.

Spencer kujutas ühiskonda kõrgemaastmelise organismina ette. Pärastpoole asusid mõned orgaanilise kooli esitajad vastupidisele seisukohale ja kujutasid ühiskonda alamal astmel oleva organismina ette, sest tema üksikute liigete vahel ei ole veel väljakujunenud sarnast sidet, nagu see omane kõrgema järgu organismi rakukestele.

Bioloogiline õpetus.

XIX aastasaja keskel avaldas Darvin oma õpetuse liikide tekkimisest. Selle õpetuse põhjal ei ole elajate ja taimede riigis ettetulevad liigid mitte alguses kindlaks määratud, vaid on kauema aja jooksul, võitluses eluülespidamise eest ja loomuliku väljavaliku teel muutunud. „Looduses valitseb igal pool igavene ja alalõpmata võitlus eluülespidamise eest. Nõrgemad olevused, ehk õigemini üteldud, olevused, kes ümbruskonna nõuetele vähe vastavad, surevad välja, neid hukkavad tugevamad. Looduses valitseb kontroleerimata toores jõud. Loodus on — bellum omnium contra omnes (kõikide sõda kõikide vastu). Iga silmapilk leiab temas aset miljon surmamisi, miljon arusaamatuid ja häbistavaid kuritegusid". (Mihailovsky.) Darvini mõju ei olnud mitte ainult loodusteaduse, vaid kogu selleaegse ilmavaate peale suur, mille tõttu sugugi imestada ei tule, et tema vaated ka ühiskonnateaduses, olgugi et nad selleks määratud ei olnud, oma mõju avaldamata ei jätnud.

Selle vastu, et üleüldiselt valdav idee teaduses laialdasemalt tarvitusele võeti, ei või iseenesest midagi olla. Halvem oli aga see, et Darvini õpetust mõnesuguste maksvate ühiskondliku korra iseäralduste

õigustamiseks tarvitama hakati. Darvini eluülespidamise võitlusseadusest saadi nii aru, nagu tähendaks see rusikaõiguse uuesti maksmapanemist. Kui nende õiglusetuste peale tähelpanu pöörama hakati, mida vaba võistlus kaasa tõi, siis ei suutnud viimase poolehoidjad ja riikliku vahelesegamise põhimõtte vastased neid süüdistusi mitte kõlblikkude vastuväidetega ümberlükata. Darvinism andis neile põhjust eluülespidamise võitluse põhimõtet, kui loomulikku seadust, mille ees inimene võimetu ja mille alla end kõik peavad painutama, nende vaadete kaitseks ärakasutada. Darvini õpetusega püüti nii aristokratismi, ühiskondlikku ebataolsust kui ka klassivõitlust põhjendada.

Kõiges selles oli aga Darvin ise kõige vähem süüdi. Ta ei võinud aimata neid järeldusi, mis tema ülesleitud seadustest tehtakse nende tarvituselevõtmisel teaduse aladel, milleks nad mitte määratud ei olnud. Kas on aga tõepoolest võimalik bioloogias maksvaid eluülespidamise ja loomuliku väljavaliku kohta käivaid seadusi ühiskondlikule alale üleviia? Darvini seadused on järeldatud loodusest, milles puudub ühiskondlik korraldus ja kui võtta inimest väljaspool ühiskondlikku korda, tema loomulikus seisukorras, siis võiks neid seadusi ka inimkonna kohta täielikult maksvaks tunnistada. Ühiskondlik korraldus muudab loomulikka elutingimusi ning bioloogilised seadused kaotavad sedavõrd oma mõju kuivõrd loomulikud vahekorrad ühiskondlikult korraldatud on.

Organiseeritud ümbruskonnas tulevad bioloogilised seadused, kui kõlbmatud, kõrvale heita. Ühiskondlikud ühinemised tekivad väliste kahjulikkude tingimuste kergemaks kõrvaldamiseks ja ei mitte sisemise võitluse kergendamise otstarbeks. Esialgu oli inimene võitluses väliste tingimustega loomaga ühes seisukorras, s. o. tema pidi kogu võitluse raskusele oma organismiga üksipäini vastu panema. Võitlust suutis väljakannatada ainult see, kelle organism vastas kõige rohkem oludele. Inimene eraldus aga pea teistest loomadest oma oskusega riistu valmistada. Sellest silmapilgust peale suutis võitluses loodusega kõige rohkem vastu panna see, kellel oli kõige enam riistu enesekaitseks. Vastandina loomuliku väljavaliku puhtorgaanilistele tagajärgedele loomariigis ei tarvitse aga loomulik väljavalik inimestevahelises võitluses oleneda üksikute isikute isiklikkudest omadustest.

Kui see nii on ja kui ühiskondliku korralduse sihiks on bioloogiliste seaduste kõrvaldamine, siis on teiselt poolt õige, et need seadused, mis täielikult maksavad loomulikus, korraldamata ümbruskonnas, ka ühiskonnas niivõrd oma maksvuse alalhoiavad, kuivõrd viimases

aset leiab korraldamatus. Sarnast korraldamatust võib tähelepanna praegusel ajal nende ühiskondade vahekordades, mis meile riikidena tuntud. On kindel, et riigid teine teisega oma olemise pärast võitluse jalal seisavad ja need, kes olude nõuete kõrgusele ei suuda tõusta, selle võitluse ohvriks peavad langema. Riikidevahelises võitluses, niisama kui loomariigis, suudavad loomuliku väljavaliku seaduse järele ainult need püsima jääda, kes elunõuetele kõige enam vastavad.

Bioloogilistel seadustel on mõju ühiskondlikkudes vahekordades niivõrd, kui viimased veel korraldamatud. See avaldub iseäranis majanduslikkudes vahekordades, kus üksikud isikud eluülespidamise eest on sunnitud võitlema valmistamise ja jaotuse ühiskondliku korraldamatuse tõttu. Selles võitluses ei pääse võidule mitte kõige tublimad loomulikus mõttes, vaid kõige tublimad majanduslikus mõttes. Edu on kindlustatud nendele ettevõtetele, mis kõige enam suudavad majandusliku võistluse nõuetele vastata.

Ülemal ettetoodud kirjeldusest järgneb, et bioloogiliste seaduste mõju ühiskonnas võib vähendada ühiskondliku korralduse kaudu. Mida kaugemale ulatav on see korraldustöö, seda vähem on nende seaduste mõju. Praegusel ajal ei ole aga mitte võimalik nende mõju täielikult eitada. On tarvis ainult meelespidada, et nad oma mõju mitte sellepärast alal ei ole hoidnud, et nad kõrvaldamatud oleksid, vaid selle tõttu, et neid mitte veel kõrvaldatud ei ole.

Psüholoogiline õpetus.

Viimasel ajal on omandanud järjest laialisema tähtsuse psühholoogiline õpetus, mis püüab ühiskonna iseloomu ja ühiskondlikka vahekordi hingeeluliste andmete varal seletada. Selle voolu esitajateks on praegusel ajal prantslane Gabriel Tarde, ameeriklased Ward ja Giddings ja itaallane Sighele. Kui sotsioloogia põhjendaja Comte tarvilikku tähelpanu ei pööranud inimeste vahekordades avalduva psühholoogilise teguri peale ja kui tema, nagu meie seda juba eelpool tähelepanime, oma teaduste jaotuses psühholoogiale kohtagi ei annud, siis on see jaolt sellega seletatav, et hingeeluteadus sel ajal, kui Comte töötas, teaduslikult veel küllalt väljakujunenud ei olnud. Spencer oli ses suhtes juba paremas seisukorras — tema mahutas psühholoogia bioloogia ja sotsioloogia vahele, täiendades omalt poolt mitmeti seda teadust; olles aga kaasakistud ühiskonna orgaanilisest ettekujutusest, ei annud tema psühholoogilistele nähtustele siiski tarvilikku tähtsust. Ta analüseerib küll põhjalikult ürginimese hingeelu, et sellele esialgset

ilmavaadet rajada, millest väljaminnes oleks võimalik ühiskonna algvorme seletada. Spencer seisis aga täielikult isikulise (individuaalse) psühholoogia seisukohal; õppides tundma üksiku isiku hingeelu avaldusi jäi temale võõraks kollektiivne psühholoogia, mis ainult kõige viimasel ajal teadusliku uurimise alaks on saanud.

Juba ühiskonna olemasolu põhjeneb psühholoogilisel alusel — ühistunde arusaamisel. Kui vaadelda sipelga pesa või mesilaste peret, siis leiame nendes loomade ühiskonna. Kui asetada aga ühtekokku mitmet liiki putukaid ehk kui panna ühte puuri mitmet tõugu linde, siis saadakse sellega mitmesuguste elukate kogu, kelledel puudub igasugune ühistunne. Sama lugu kordub, kui näituseks uulitsale kogub suur hulk inimesi, et vaadelda lendavat aeroplaani; sarnasel korral on uulitsal palju rahvast ja muud midagi. Et teatavat hulka inimesi võimalik oleks „ühiskonnaks" nimetada, selleks on tarvis, et nende keskel, kes kujutavad teatavat kogunähtust, leiaks arusaamist ühistunne. Need isikud saavad sellest sidemest aru, tunnevad ehk tahavad seda. See on põhimõttelise tähtsusega hingeeluline tegur, ilma milleta ühiskonda võimata ettekujutada. See on see, mida Giddings, võib olla mitte küll täitsa õieti, nimetab hõimkonna ühistundeks, mille tõttu iga olevus, missugusel arenemisastmel tema ka ei oleks, tunnustab teist samasugust olevust, kes sama hõimkonda kuulub. Teatavasti on võimalik inimese hingeelus tähelepanna kolme iseäralikku külge: mõistust, tundmusi ja tahtevõimu. Missugune nendest kolmest küljest on otsustava tähtsusega inimeste vastastikustes suhetes? Ühed annavad peatähtsuse mõistusele, s. o. ideedele. Nii püüdis näituseks tuntud ajalooteadlane Buckle tõendada, et kogu inimlik edenemine ei olene mitte kõlblusetundest, vaid inimese mõistuse arenemisest. Ka Comte'ile ei olnud sarnane vaatekoht võõras. Selle vastu andis aga Spencer peatähtsuse tundmustele ja tema arusaamise järele ei olene edu mitte haridusest, vaid iseloomust. Kolmandad aga, Ward'iga eesotsas, arvavad kogu edu tahtevõimu arenemisest olenevat. Selle juures unustatakse aga ära inimese hingeelu ühtlus, mille tõttu võimata on anda ühele ehk teisele tema küljele eesõigustatud seisukohta võrdlemisi teistega.

Psühholoogilisel alusel on tehtud mõnesuguseid katseid psühholoogilisi seadusi ühiskondlikkude vahekordade määramisel kindlaks teha; algatust selles mõttes tegi Mihailovsky ja pärast Ward. Need on — järelaimdusseadused.

Omas kirjatöös „Kangelased ja hulk" (Герои и толпа) ja ka teistes töödes püüdis Mihailovsky selgitada, kuidas isik, keda tema

kangelaseks nimetab, olgugi et see midagi sellesarnast enesest ei kujuta, oma eeskujuga teisi enese järele tõmbab ja hulka oma tahtejõu abil vaimustab.

Teine nendest, Ward, katsub oma paljudes töödes, milledest kõige rohkem tuntud „Järelaimdusseadused" ja „Sotsiaalne loogika" (pea kõik tema tööd on venekeelses tõlkes olemas) maailmas üleüldiselt maksvat kordumisseadust kindlaks määrata, mis tema arvates mitte-orgaanilises ilmas avaldub lainesarnases liikumises, orgaanilises ilmas — päranduse kujul ja ühiskonnas — järelaimamises. Igale uue mõtte eest seisjale omase vaimustusega tõendab Ward, et ühiskonna mõte või tunne seisab järelaimamises ja et kõik ühiskondlikud nähtused järelaimdusseadusega seletatavad on. Jättes liialdused autori südametunnistuse arvele, peame siiski tema ülesleitud seaduse suurt tähtsust tunnistama. Üksik isik teeb juhtumisi või teadlikult ühe uue sammu (akti), mida kohe paljud, enamasti teadmatalt, järele aimavad. Et sarnane mõju võiks aset leida, on tarvilik, et uus akt niivõrd tugeva mulje avaldaks, või et pind selleks tegeva isiku autoriteedi tunnistamisega ettevalmistatud oleks. Tarde'i arvates laguneb järelaimamine laiali valgusekiirte või hääle lainete sarnaselt ja selles laialilagunemises võib teatavat korrapärasust tähelepanna. Teatava õnneliku ülesleiduse tõttu tekkinud järelaimduse voolus võib tähelepanna kolme momenti: esiteks, aeglast laialilagunemist kuni ümbruskonna ükskõiksustundest (inertia) ülesaamiseni, teiseks, kiiret tõusu, mis Tarde'i arvates järjest tõusvas geomeetrilises vahekorras sünnib ja kolmandaks, üleminekut loomulikku seisukorda. Järelaimamise laine võib teise lainega kokkupõrgata, kusjuures ta sellest ülesaada ehk ise hävineda (Tarde'i üteluse järele leiab sarnasel korral aset loogiline kahevõitlus) või jälle uue lainetuse sünnitada võib. Ühiskondlikul arenemisel, mil teadlikkus ikka rohkem võimust võtab teadmatuse üle ja mil isiklik algatus ikka sagedamini avaldub, põrkavad järelaimduslained järjest suurema hooga vastamisi ja elu muutub keerulisemaks ning mitmekesisemaks. Kujutame ette, et tiiki on visatud kivi: tema sünnitatud lained valguvad järjest kaugemale, kuni nad viimaks kaovad ning veepind endiselt tasaseks muutub. Visatakse aga mitmed kivid mitmesse kohta, siis hakkab kogu pind lainetama.

Järelaimdus leiab aset tõekstundmise alal. Näituseks — uus vool teaduses, kunstis, poliitikas. Järelaimdust võib tähelepanna meeleolus. Näituseks olgu — publikumi kabuhirm teatris. Meeleolude edasiandmisega on seletatav ka uute usuõpetuste kiire laialilagunemine.

Järelaimdus ei ole mõjuta ka tahtevõimu suhtes. See avaldub teiste tegude järelaimamistes, milleks enne puudus julgus, nagu näituseks enesetapmistes, teatavate kuritegevuse kordasaatmise viiside omandamistes. Siin võiks veel nimetada ohvitseride ja soldatite valmisolekut eneseohverdamiseks sõjas jne.

Ses suhtes on veel vähe ärateha suudetud, kuid iga edusamm kollektiivse psüholoogia uurimise alal tõotab sotsioloogiale uusi saavutusi.

Materialistline õpetus.

Materialistlise õpetuse all mõistetakse majandusliku materialismi tarvituselevõtmist sotsioloogias ja kõikide ühiskondlikkude nähtuste seletamist majandusliku teguriga. Majanduslik materialism ei ole mitte sotsioologilisel pinnal võrsunud, vaid majandusteaduse alal ja laialdasemat tähtsust ei ole temale ka tema loojad Marx ja Engels annud. Tõepoolest on see aga puhtsotsioloogiline idee, sest ta püüab ühiskondlikka vahekordi määravaid seadusi kindlaks teha. Selle voolu esitajateks on praegusel ajal: Mehring, Loria, Groppali, Plehanov ja Lacombe. Meid ei huvita siinkohal majanduslik materialism mitte kui majandusõpetus ja sotsialistline ilmavaade, vaid kui sotsioloogiline vool. Teatavasti on Marxi ja Engelsi käsitatud majanduslik materialism saanud tavaliselt sotsialistlise ilmavaate lahutamatuks osaks. Tõepoolest ei ole aga nende vahel sarnast ilmtingimata tarvilikku ühendust olemas. Võib majandusliku materialismi poolehoidja olla, ilma et selle juures tarvitseks sotsialistlisi arusaamisi õigeks pidada, ning ümberpöördult — võib olla sotsialist, ilma et majandusliku materialismi poolehoidja pruugiks olla.

Mõned Marxi järelkäijad on majandusliku materialismi põhjendajast enesest palju kaugemale läinud. Neile on majanduslik tegur ainsamaks ja õigeks võtmeks (monism), et kõike, mis ühiskonnas sünnib ja kujundub, tema abil seletada. Poliitilised asutused, õigus, teadus, kunst, usk — kõik on selle nõiavõtme abil seletatav. Selle voolu kõige äärmine esitaja itaallane Loria ütleb, et „ühiskonnateadlane ei eksi, kui ta ka inimliku mõistuse kõige kõrgemates, pilvetagustes püüetes leiab majandusliku faktori saatanlikku pilgutamist ja naeratust." Juba Engels hoiatas sarnaste liialduste eest, kus ajaloolised sündmused kunstlikult enne valmissepitsetud majandusliikkude kategooriate alla painutatakse. „On võimatu asi — ütles tema — leida niisugust õpetuslauset, mille abil võimalik oleks kõiki ajaloolisi nähtusi seletada".

Praeguse aja keeruliste ühiskondlikkude nähtuste seletamine ainult ühe ainsama põhjusega, olgugi niisuguse tähtsa teguriga kui seda on majanduslik faktor, on võimalik ainult siis, kui sarnasele seletusele tõeolud ohvriks tuuakse. Kõige pealt ei ole majanduslik tegur iseenesest sugugi nii lihtne nähtus. Majandusliku tegevuse aluseks on egoism — psüholoogiline tegur. Piirita kapitaali kogumise põhjuseks ei ole mitte aineline tarvidus, vaid auahnus, võimupüüe, s o. mitte majanduslik, vaid psüholoogiline tegur. Väärtuste vahetamisel sünnib nende hindamine psüholoogilisel alusel. Mida kaugemale läheb ühiskondlik arenemine, seda enam eralduvad majanduslikul alusel tekkinud tingimused ja sünnitavad iseseisvaid nähtusi, teine teisega vaheldudes ning muutes tihti abinõud sihiks. Sellepärast ei ole tõeolude mõistmiseks mingit kasu, kui kõikide ühiskondlikkude nähtuste seletuse juures ainult ühekülgsest majanduslikust tegurist kinnipeetakse. See võib sagedasti koguni arusaamatust suurendada.

Eitades kõigi ühiskondlikkude nähtuste seletamise võimalikkust ainult majanduslikkude põhjustega, peame siiski tunnistama majanduslikkude tingimuste suurt tähtsust kogu ühiskondliku iselaadi kohta. Sellest järgneb ka majandusliku materialismi väärtus ühiskonnateaduse alal.

Kirjandus:

Karejev, Sotsioloogia sissejuhatus, 2 väljaan., 1907, lhk. 31—125; Kovalevsky, Praeguse aja ühiskonnateadlased, 1905; Barth, Ajaloo filosoofia ühiskonnateadusena, 1900, lhk. 15—213; Hvostov, Ühiskondlik organism (Вопр. филос. и псих. 1910, № 100).

Neljas loeng.

Ühiskonna mõiste on üks lähtsamatest sotsioloogias. Peab otsekoheselt tunnistama, et teadus ei ole seni veel annud kindlat vastust selle kohta, mis ühiskonna all tuleb mõista. Ühiskonna iseloomu äramääramise raskus ei peaks aga ühiskonnateadlast liiga kohutama ning teda tema uurimisteel seisatama jääma sundima. Kas ei leidu sarnaseid raskusi ka teistes teadustes? Palju on saavutatud juba hingeeluliste nähtuste uurimistega, olgugi et seni hinge mõiste teaduslikult veel kindlaks määramata on pidanud jääma. Füüsika aluseks on kaks peamõistet: mateeria ja jõud, mis ka veel iseenesest kindlaks määramata.

Mida tuleb praeguse aja teaduse järele mõista ühikonna mõiste all? Mitte ainult selle küsimuse otsustamine, vaid ka tema ülesvõtmine on alles kõige viimasel ajal aset leidnud. Võrdlemisi mitte kaua tagasi on selgusele jõutud, et ühiskond on riigist rippumatu nähtus. Varemalt mõeldi ühiskonna all ikkagi riiki Nii oli see näituseks juba greeklaste juures, kes ei suutnud ettekujutada mingisugust ühiskonda peale riigi. Sarnase vaate tekkimiseks mõjus kaasa asjaolu, et nende juures riik linnaga ühte sulas, mille tõttu kodanikud niivõrd tihedalt ja ühtlaselt kooselasid, et iga teistsugune ühiskondlik ühinemine võimata oli. Ka loomuliku õiguse poolehoidjad ei suutnud küllalt selgesti ühiskonna ja riigi mõiste vahel vahet teha. Rousseau tuntud kirjatöö kannab pealkirja „Ühiskondlikust lepingust", kuna temas jutt on õieti riiklikust lepingust. Alles XIX aastasajal jõuti selgusele, et riik enesest ühiselu ühte külge kujutab. Selleks ei mõjunud vähe kaasa praeguse aja riikide hiiglasuurus, mis riigile võimataks teeb

üksiku isiku tarvidusi täielikult rahuldada ja millest selgub, et kogu ühiskondlik elu ei mahu riikluse piiridesse.

Kui ühiskonna mõiste riigi mõistest eraldub, temaga ühte ei sula, milles seisab siis tema iseäralsuse tundemärk? On arusaadav, et see tundemärk ei või olla alluvuses ühele ja samale poliitilisele võimule.

Inimeste kogu.

Kas võib nimetada ühiskonnaks ühte kohta koondunud inimeste kogu, nagu näit., rahvaga täidetud teatrisaali, auditooriumi? Võib olla on ühiskond lihtsalt kogunimi, mis tähendab teatavat inimeste hulka, niisama kui metsa nimetuse all mõistetakse hulk üheskoos kasvavaid puid. Loodetavasti on igaühele selge, et nimetatud juhtumisel „ühiskonna" nimetus ebakohane on. Igaühele on arusaadav, et uulitsale kogunud inimeste hulk, auditoorium ja teatrisaal on ajutine inimeste kogu, mitte aga ühiskond. Õige on ainult see, et ühiskonna mõiste eeldab inimeste kogu.

Ühiselu.

Täiendame eelnimetatud tundemärki temale ühe kindlama ja nimelt ühiselu mõiste juurelisamisega. Teaduses leiab poolehoidjaid seisukoht, et ühiskonna peatundemärgiks on — inimeste ühiselu. Sarnasel arvamisel on Hispaania teadlane Posada. Ühiselu tundemärgist ei ole aga mitte küllalt. Kui asuda sellele seisukohale, siis võiksime ütelda, et ka ühe suure maja elanikud, kes kahtlemata üheskoos elavad, enesest ühiskonna kujutavad.

Ühine huvi.

Kui ühiskonna mõistet ühiselu tundemärgiga võimata kindlaks määrata, siis võib olla on seda, nagu prof. Janks arvab, ühise huvi tundemärgiga ainuüksi võimalik seletada. Kas võib aga inimeste kogu, kellel ühised huvid, ühiskonnaks nimetada? On võimalik, et ühiste huvidega inimesed võivad elada täitsa lahus, teine teist tundmata. Kuidas on võimalik nimetada ühiskonnaks sarnast kogu, kelle liikmed vastastikku täitsa võõrad? Kui tunnistada ühiskonna mõiste aluseks ühist huvi, siis oleks võimata ühiskonna olemasolu tunnistada ka seal, kus mitmesuguste huvidega isikud koos elavad. See tähendaks aga ühiskondlikkuse eitamist praeguse aja seltskonnas üleüldse. Ühise huvi peal põhjeneb ühiskondliku klassi, nagu näituseks — maaomanikkude, tööliste jne. klasside mõiste, mitte aga ühiskonna mõiste.

Ühistöö.

Soovitava tundemärgi otsimisel põrkame kokku ühistöö mõistega. „Üksikute isikute kogu — ütleb Spencer — ei kujuta enesest veel ühiskonda. Ühiskond sotsioloogilises mõttes tekib ainult siis, kui peale üksikute isikute kogu olemise veel nende keskel aset leiab ühistöö. Seni kui teatava kogu üksikud liikmed ei ole oma jõudusid ühendanud miskisuguse ühise sihi kättesaamiseks, on nendevaheline side veel üsna nõrk." Sarnane ühistöö võib olla aga ainult ajutine ja kaduda sihi kättesaamise järele, nagu näit., pealetungimisel, kuna meie aga ühiskonna all midagi kindlamat ja alatist mõistame. Ajutist ühistöötamist võime tähelepanna loomariigis. Nii ühinevad, näituseks, hundid, et koos kergem oleks tagaaetavat põtra jälgida; metssead koonduvad ringi, et niiviisi pealetungivate huntide eest oma põrsaid igast küljest kaitsta; rotid aitavad üksteisel asju edasi kanda, mis üksiku jõust üle käib; linnud aitavad ühiselt nõrgematele pesaehitamises kaasa. Keegi ei arva aga hunta, metssigu ja rotta niisuguste ühiskondlikkude loomade hulka, nagu näituseks — sipelgad ja t.

Kestvat ühistöötamistki ei või igakord ühiskonnaks nimetada. Näituseks — töölised, kes ühiselt ehitavad maju ehk vabrikus töötavad, kus nad tööjaotuse põhimõttel ühisest valmistusprotseduurist osavõtavad. Sarnane koostöötav tööliste kogu ei kujuta enesest mitte ühiskonda, vaid võib mitmesugustesse ühiskonna liikidesse kuuluda.

Korraldus.

Peatame veel ühe tundemärgi — korralduse juures, millele antakse põhimõtteline tähtsus.

Ühiskond eraldub harilikust inimeste kogust korralduse tundemärgi poolest. Korraldus luuakse teatavate ülespidamisreeglite maksmapanemise kaudu, mille alla endid kõik ühiskonna liikmed peavad painutama.

Selle tundemärgi on Stammler esile toonud, kelle arusaamise järele ühiskondlik elu on väliselt korraldatud inimeste ühistegevus. Siin ei ole kõne muidugi mitte ainult poliitilisest korraldusest ja seadustest, vaid ühiskondlikust korraldusest. Sellelt seisukohalt otsustades leiab põhjendust eeldus, et seal, kus olemas ühiskond, peavad olema ka ühiselu korraldavad reeglid.

Ühendades eelpool kirjeldatud tundemärka, mis üksikult võttes puudulikud on, võime ühiskonna mõiste järgmiselt kindlaks määrata:

ühiskond on niisuguste inimeste ühiselu, kes seotud ühistunde ja alatise ühistööga ning ühise korralduse alla kuuluvad. Loen tarvilikuks tähendada, et ühiskonna mõiste siiski sisaldab eneses palju mõistmatut ning salapärast.

Ülesseatud mõiste seisukohalt võime hinnata veel mõnesuguseid teisi ühiskonna mõisteid, mis käsitatud tuntud teadlaste poolt ning mis selle tõttu üleüldist tähelpanu leidnud.

Giddings'i määrus.

Ameerika ühiskonnateadlase Giddings'i arusaamise järele on ühiskond niisugune inimeste kogu, kes hõimkonna ühistundega seotud, s. o. kellede keskel aset leiab ettekujutus ühisest koguolemisest, mille liikmeks iga üksik nendest on. Giddings'i käsitatud mõiste on rahvuse seletamiseks kõlbulik, kuid rahvus ei ole mitte ühiskond. Kui hõimkonna all sarnast inimeste kogu mõista, kelledel ühised huvid ja kes ühise korralduse alla kuuluvad, siis jõuame lõpuks otsusele, et ühiskond on niisuguste inimeste kogu, kes enda ühiskonnas olemist äratunnevad. Sellega ei ole aga mitte palju kätte saadud.

Tarde'i määrus.

Niisama vähe rahuldaw on ka prantsuse teadlase G. Tarde'i käsitatud mõiste. Tema arvates on ühiskonna peatundemärgiks — järelaimdus, s. o ühiskond on niisugune inimeste kogu, kes teine teisele järeleaimavad või kes järelaimduse teel sarnastatud. Järelaimdusel on muidugi suur tähtsus ja sellega võib paljuid ühiskondlikka nähtusi seletada, kuid võimata on kogu ühiskondlikku elu järelaimduse mõiste alla painutada.

Simmel'i määrus.

Saksa teadlase Simmel'i arvates on ühiskonna mõistel mõtet ainult sel korral, kui ühiskonda ühel ehk teisel juhtumisel lihtsale üksikute inimeste kogule vastandina kujutatakse. See iseäralsus, mida ühiskonna juures tähele võib panna ja mis üksikute isikute tegevuspiirist väljaspool, — on üksikute osade ühistegevus. Ühiskond on seega tema arusaamise järele üksikute isikute või gruppide vaheliste ühistegevuste kogusumma. Selle mõiste järele tuleks ühiskonnaks lugeda ka kaks teine teisega sõdivat riiki?

Sarnane võimalik ja mõjuv vastuväide, mille Simmel ümberlükkamata jätnud, võtab tema käsitatud ühiskonnamõistelt igasuguse tähtsuse.

Ühiskonna tekkimine.

Kuidas ja millal on inimeste esialgsed ühiskonnad tekkinud — see jääb arvatavasti jäädavaks saladuseks, sest aeg on esialgsete kujunduste jäljed ära hävitanud. Sellest hoolimata võime siiski selle poole püüda, et endale seletada katsume neid põhjusi, mis sundisid inimesi ühiskondadesse koonduma ja ka neid teid, mida mööda ühiskondlik arenemine on sündinud. Keegi ei või tõendada, millal inimene on rääkima hakanud, see asjaolu aga ei tee võrdlevale keeleteadusele võimataks keele arenemisseaduste uurimist.

Praegused ühiskonnad on kauaaegse ajaloolise arenemiskäigu saavutused. Esialgsetest koguni lihtsatest vormidest on alatise ja tähelepanemata arenemise teel tekkinud see, mida praegusel ajal ühiskonna nime all tunneme.

Kui tõekspidada, et ühiskonnad ka selle üleüldise arenemisseaduse alla kuuluvad, mille järele ühetaoline olemine mitmekesiseks kujuneb, siis peame järeldama, et praegused ühiskonnad oma esialgsel arenemisastmel nüüdsest seisukorrast märksa lahku läksid. Nende koosseis oli ühetaoline, kõik liikmed tegid ühesugust tööd ja olid üheõiguslikud. Ühiskondlik side nende keskel oli selle tõttu üsna nõrk, umbes samasugune kui seda praegu lääne-austraallaste juures võib tähelepanna. Sarnased organiseerimatud hulgad tunnevad, niipea kui nad arvu poolest suurenevad, varsti toidu puudust koha peal ja jagunevad sellepärast mitmesse hargu — pooleks, kolmeks j. n. e., just niisama kui algorganismide arenemine sünnib.

Esialgsed ühiselu vormid omandavad ühiskondliku kuju nende tihenemise järele. Sarnane tihenemine sünnib kas loomuliku siginemise tõttu, kui jagunemine ja toidu muretsemine iga üksikule osale võimatuks muutub, või kui teise ühiskonna surve eraldunud osasid sunnib ühte liituma. See ongi see nähtus, mida Spencer koondumiseks (integration) nimetab. „Nii kaua kui inimesed ennast puuvilja korjamisest, jahist või kalapüügist elatavad, tarvitavad ilma midagi valmistamata, on enamvähem suuremad ühinemised toiduainete puuduse ja nende muretsemise raskuse tõttu võimatud. Põlluharimise algusega kasvab rahva arv kiirelt ja tekivad suuremad ühinemised.“ (Vaccaro). Kuidas sarnane koondumine sünnib, seda võime praegugi põlduhariva kihi ja linnaelanikkude juures tähele panna. Kui võrrelda kirgiise, venelasi ja belglasi, siis näeme, et nad põllutööga ennast ainult teatava tiheduse juures ära elatada võivad ja et igasugune tiheduse suurenemine üksikut inimest tema ülespidamise tingimustest välja tõukab. Seal, kus kirgiisil raske ennast äraelatada, võib vene põllumees seda lahedalt teha; kus venelane aga maakitsikuse üle

kaebab, seal võib belglane jõukaks minna. Maapinna suuruse piiramine ja rahva arvu tõus toob enesega uue kultuuri, uued sidemed ja kindlama ühiskondlikkuse kaasa, mis tavaliselt üsna kalli hinna eest omandatud nende üksikute kulul, kes ei ole suutnud uute elutingimustega sobida. Pöörame linna elanikkude juure. Kui teie vaatlete mõnda provintsilinnakest, nagu näit., Tshistopoli või Tsheboksari, siis näete imestusega nendes suurt maapinda võrdlemisi tühise rahvaarvuga. Majade keskel on ilmlõpmata suured aiad, ning majad ise kujutavad enesest eraelumajasid, milledes harilikult asub üks või kõige enam paar perekonda. Võrreldes neid Odessa või Peterburiga näeme, et viimastes juba niisuguseid aedu ei leidu. Mitmekordsed hiiglamajad mahutavad rohkem elanikka kui neid asumas provintsilinna ühel uulitsal. Linna elu järjest kiirenev koondumine sunnib inimesi tihedamini kooselama.

Koondumisega käib kaasas eraldumine (differentseerumine), sest muidu viiks koondumine üksi hävinemisele. Haeckeli tõenduse järele võivad ühe tamme peal 200 iseäralist liiki putukaid ennast äraelatada; oleksid nad kõik ühest liigist, siis ei suudaks niisugune arv elukaid ühel puul end mitte äraelatada. Sarnane on seisukord ka ühiskonnas. Tööjaotus annab võimaluse suuremale inimeste arvule ülespidamiseks. See eraldumine areneb kiirel sammul. Vähearenenud ühiskonnas eraldub kõigist teistest ainult sõjapealik, kes ühtlasi ka preestriks on. Kui sõjapealikust preestri amet eraldub, siis kujutab viimane enesest kogu vaimliku elu keskkohta. Preester ei ole mitte ainult vaimulik, vaid ka arst ja jurist. Edaspidi eralduvad need ülesanded niivõrd teine teisest, et raske on nende koondumist ühe isiku kätte ettekujutada. Niisama võime seda eralduskäiku ka käesoleval ajal tähelepanna. Kuna väiksemas kreisilinnas üks arst kõiki haigusi peab ravitsema, nõutakse suurlinnas juba arsti-spetsialisti iga haiguse alal. Sarnane eraldumisprotsess torkab veel enam silma käsitööstuses. Küla seppa loetakse spetsialistiks kõikidel metallitöö aladel. Suurlinnas pööratakse veekraani parandamisega ühe lukusepa poole, ukse luku parandamisega teise ja uuri metallkaane parandamisega — kolmanda poole. Kui koondumisprotsess inimesi ühte tihedasse kogusse ühendab, siis sünnitab eraldumine nende keskel vastastikuse rippuvuse äratundmisel tihedama sideme. Mida rohkem tööjaotus edenenud on, seda üksikasjalisemat tööd teostab iga üksik, seda abituma tunneb ta ennast olevat ja seda rohkem saab ta aru, et tema olemine ilma teiste kaastööta mõttetu on. Koondumine ja eraldumine, luues niisuguse äratundmise, organiseerivad

ühtlasi ühiskonda ja muudavad teda ühetaolisest massist keeruliseks mehanismiks.

Missugused tingimused mõjuvad aga ühiskonna kasvamiseks ja koondumiseks kaasa? Need tingimused kannavad välist ja sisemist iseloomu.

Ühiskonna tekkimine oleneb väliselt kõige pealt kliimast. Maakoht, mis vähe looduslikka saadusi ja seda mitte aasta läbi annab, ei ole kultuuri tärkamiseks küllalt kohane. Et vähesel pinnal märksa suurenenud kogu ennast äraelatada võiks, ilma et ta toiduainete muretsemiseks laiali pruugiks minna, selleks on tarvilik maakoht, mis külmade ja lumega koormatud ei oleks. Siin tekib küsimus, kus tärkas esimesena kultuur, kas palavas või parajas kliimas? Praegusel ajal, mil inimene on õppinud looduse peale mõjuavaldama, on parajane kliima kultuurile enam soodus: inimeses areneb töökus ja harjumus raskustest ülesaamiseks, palavus ei murra tema energiat ega nõrgesta tema jõudu. Aga sel ajal, kui inimene täielikult loodusest äraripub, on palav kliima kultuurile kõige soodsam, sest ainult tema võimaldab koondumist, aga koondumine, nagu meie nägime, toob enesega kaasa tööjaotuse; tööjaotus aga suurendab valmistust ja vahetust, see viimane nähtus tekitab oma kord niivõrd lahkuminevaid huvisid, et organiseerimine ehk normeerimine tarvilikuks saab, mis enesest juba moodustabki ühiskonna. Egiptuse, Meksiko ja Peru eeskujud tõendavad seda eeldust ajalooliselt.

Peale kliima avaldab ühiskondliku elu peale mõju ka selle maakoha pind, kus inimene asub. Mäed ühendavad neid, kes ühes orus elavad, kuna nad aga neist, kes teisel pool mägesid asuvad, veel rohkem eraldavad. Tihedad metsad mõjuvad kaasa eraldi- või perede kaupa elamiseks. Lagendikul asuvad elanikud laialdaselt, — seal on neil kõige raskem koonduda, sest et selleks tarvidust pole. Igasugune tihedustunne annab põhjust kaugemale minekuks. Niisugune on Venemaa olukord, kus kasakaseisus on sünnitanud ühiskondliku laienemise tema tihenemise tõttu.

Sisemiste põhjuste hulgas tuleb tähelepanna seda, et ühiskondlikud instinktid tärkavad järk-järgult. Alginimeses selle vastu on palju niisuguseid jooni, mis ühiskondlikka sidemeid katkestavad. Kõige pealt on tema tagasihoidmatu: ta on valmis iga oma soovi otsekohe täitma, ilma mingisuguseid järeldusi arvesse võtmata, ka seda, kas tema huvi teiste huvidega kokkukõlas on. Sarnane iseloomujoon tekitab alatisi teravaid kokkupõrkeid, mis mitte ei koonda, vaid lahutavad. Teine alginimest iseloomustav joon on ettenägematus. Tema ei näe

kaugele ette, võtab arvesse ainult kõige lähemaid tagajärgi. Kui toitu on, siis sööb ta nii palju kui jaksab, ilma et ta seda edaspidiseks mõtleks alal hoida. Inimene, kes ei oska kauema aja peale ettearvata, on ühiskonnaga nõrgalt seotud, sest tema ei suuda hinnata neid soodsusi, mida ühiskond pakub, muidu kui ei märka seda kasu kohe, nagu näituseks jahil ehk sõjas. Tagasihoidmatus ja ettenägematus on need kaks joont, mis juba kultuuri algastmetel inimest inimesest eemaldavad ja ühtlasi koondumisvõimalust, tööjaotust ja elukommete normeerimist raskendavad.

Ühiskondlik äratundmine.

Ühiskonna tuntav koondumine, tema liikmete alatine omavaheline läbikäimine ja vastastikune mõju loovad igas ühiskonnas teatava kindla meeleolu või ilmavaate tüübi. See on, mida nimetatakse ühiskondlikuks äratundmiseks. Meie ütleme sagedasti: „ühiskond soovib", „ühiskond on ärevil", „ühiskond saab aru". Selle all ei mõista meie mitte üksikute inimeste, mitte ühe või teise ühiskonna liikme, vaid ühiskonna enese ärevust ja arusaamist. Meie oletame ühiskonna juures niisuguseid psüühilisi nähtusi, mis on omased ainult üksikutele olevustele. Kas ei tähenda see, et ühiskond tõepoolest temasse kuuluvatest liikmetest psüühiliselt eraldub.

Kas ei ole ühiskonnal tõelikult hinge?

Õigusteaduse ajalooline kool käsitas juba enne sotsioloogia tekkimist „rahva hinge" ideed, mis juba igasse rahvasse on istutatud tema ilmumisel ajaloo näitelavale. See ettekujutus rahva hingest ei ole tõepoolest mitte kaugel mõttest, et ühiskonnal on oma karakter, oma ilmavaade, mis mitte ainult lahku ei lähe teiste ühiskondade, vaid ka temasse kuuluvate liikmete karaktrist ja tõetundmisest. Sotsioloogia tärkamise järele olid mitmed ühiskonnateadlased valmis eeldama, et ühiskonnal on oma iseäraline mõistus, tahtevõim ja tundmused. Selle voolu poolehoidja oli Austria õpetlane Schaeffle, millest viimasel ajal ka vene teadlane Novikov kinni peab. Ka saksa mõtteteadlane Wundt ei seisa mitte kaugel sellest mõttest, rääkides kollektiivsest hingest.

„Kuid mingisugust ühiskondlikku äratundmist iseäralise psüühilise üksuse mõttes ei ole olemas. See, mida selle nime all võib mõista ja millega tingimata tuleb rehkendada, on paljude üksikute äratundmiste kogusumma. Üleüldiselt valdav ühiskondlik meeleolu sünnib paljude sarnaste vaadetega isikute kokkupuutumisel. Kui meie ütleme, et teatav ühiskond on energiline, ehk vastuoksa, apaatiline, siis oletame seda

hulgaliste tähelepanekute põhjal, ilma et sagedasti isegi sellest arusaaksime, kuidas meie seda järeldame.

Suur mõtteteadlane suudab oma vaimuannete kohaselt väga paljudest üksikutest psüühilistest seisukordadest ülevaadet omandada ja ühiskondlikku meeleolu niisugusena kujutada, missugusena see keskpärasele inimesele kättesaamata on. Kas ei räägi aga sarnasele ühiskondliku hinge eitamisele vastu need faktid, mis silmanähtavalt tõendavad, et rahva hulk seda kordasaata võib, mida keegi temasse kuuluvatest liikmetest üksikult ei suudaks? Kas ei ole õige, et hulga meeleolu sarnase ägeduse piirini võib tõusta, mil tema kergesti loomaks muutub, kes valmis kõiksugu toorusi korda saatma, mis pärastpoole igas osanikus vastikustunde ellu kutsub. Tuletame meele pilti krahv Leo Tolstoi romaanist „Sõda ja rahu", kus rahvahulk Vereshtshagini tükkideks kisub, kelle kr. Rastoptshin temale äraandjana väljaandis ja seda vastikustunnet, mis pärast teo kordasaatmist kõiki valdas. Aga rahvahulk suudab tõusta ka kangelastegudeni, mis iga tema üksiku liikme võimisest kaugelt kõrgemal seisavad. Tähtsal ajaloolisel ööl 4. aug. 1789 ütlesid prantsuse rahvuskogus mõisnikud ilma mingisuguse tasuta oma ajaloolistest õigustest talupoegade töö ja maksukohuste kohta lahti ja alles teisel päeval, peale akti tegemist, kahetsesid mitmed eilsetest otsustajatest oma üleliigset suuremeelsust. Need faktid tõendavad ainult, et iga inimene teistega üheskoos suudab tugevamini tunda kui üksikult. Aga ühiskonna hinge tunnistamine tähendaks, et seda mitte inimene ise, vaid mingisugune temast kõrgem olevus tunneb.

Mida keerulisemaks ühiskondlik koosseis muutub, mida rohkem teadlikkus ja isiklik algatus instinkti ja konservatiivse järelaimamise üle võimust võtavad, seda mitmekesisemaks muutub ühiskonna psüühiline kokkusead ja seda raskem on tabada ühiskonda ennast karaktriseerivaid üleüldiseid jooni.

Kirjandus.

Spencer, Sotsioloogia algteated, 2 k.; Stammler, Majandus ja õigus, 1907, I k., lhk. 83—120; Hvostov, Ühiskondlik organism (Вопр. фил. и псих. 1910 № 100).

Viies loeng.

Kuhu viib ühiskondlik arenemine inimkonna? Missugune on ühiskondliku arenemise eesmärk?

Ühiskondliku arenemise eesmärk.

Kas võib aga ühiskonna olemasolu ja elu sihi kohta käivat küsimust üles seada? Kas ei ole see sama neetud küsimus, millele inimene juba ammu vastust ootab: mistarvis tema olemas on ja missugune on tema elusiht? Need küsimused ei ole mitte sarnased oma tähtsuse poolest. Inimese ilmumine maa peale kui ka tema kadumine siit ilmast ei olene mitte tema tahtmisest. Mistarvis inimene looduses olemas, seda ei suuda tema mõistus kunagi äraseletada, sest see küsimus ei kuulu meie mõistuse piirkonda. Järjelikult on ka niisama kasuta küsimus inimese olemas-olu mõtte kohta. Ühiskond ei ole aga mitte looduse saavutus, vaid inimese tahtevõimu sünnitus, mispärast tema kohta alati võime küsida: misjaoks on olemas ühiskondlik elu? Kui ühiselu siht ülesleitud on, siis võib ülesseada ka teist küsimust ja nimelt: kuidas peab ühiskond organiseeritud olema, et seda sihti kergemini võiks kätte saada?

Kas võib kahelda, et ühiselu siht on ühine võitlus inimese olemasolu tingimuste eest välisilma takistustega? Kas võib kahelda, et igal inimlikul olevusel õigus on sarnase võitluse kindlustuseks välisilma vastu oma olemise eest? Kas võib aga kahelda ka selles, et mitte ainult niisugust ühetaolsust olemas ei ole, vaid et ka ühiskondlik elu ise uued võitlustingimused loob. Selle asemel et ühisel jõul loodusega võidelda, võitlevad inimesed eneste keskel. Selle asemel et oma võimu välisilma üle kindlustada, püüavad inimesed ühiskonnas oma võimu teine teise kohta maksma panna.

Kui see nii on, kas ei avaldu siis seni kättesaamatu inimliku ühiselu siht selles, et sisemise võitluse hävitamisega igale inimesele võimaldada niisugusel määral mõnususi, kui palju need loodusjõudude allaheitmise kaudu kättesaadavad võivad olla. Siin tekib aga uus küsimus. Oletame, et ühiskondliku elu siht tõepoolest niisugune, oletame ka, et kõik ja igaüks sellest sihist arusaaks ja tema poole hoiaks, — kuid kas inimkond temale läheneb? Teiste sõnadega üteldes, kas ühiskond edeneb — progresseerib? Kas läheneb inimkond ühisele õnnele, või tammub abitult ühe koha peal, ehk jällegi petab iseennast, pidades eksivaid tulukesi tõe ja headuse valguseks?

Ühiskondlik tagasikiskumine.

Rahulolematustunne maksva korra vastu või elu liig kiire edasivool, millega ei suuda sobida elatanud inimesed, äratab nendes pessimismi oleviku vastu, lastes paista minevikku palju paremates värvides. Haruldane rauk suudab vanas eas elust veel nii palju huvi leida kui nooruses. Rauga kogu elu on minevikus, mispärast asjata oleks temale etteheidet teha, et ta minevikku olevikust kõrgemale seab.

Sarnane vaatekoht on aga ilma tõsisema väärtuseta, millest ka raugad ise arusaada võiksid: on ju mineviku idealiseerimine omane igale põlvele ja kui keegi raugana oma pojale või pojapojale räägib ja tõendab, et käesolev aeg tema ajast halvem on, siis on talle omal ajal sedasama rääkinud ta isa või vanaisa.

Hoolimata oma kultuuri elurõõmsast iseloomust, rajasid juba vanad greeklased õpetuse elu alatisest langemisest. Inimkond on järkjärgult ja aste-astmelt allapoole läinud, kuldsest ajajärgust hõbedasele, vasksele ning raudsele üleminnes. Samal vaatekohal asusid, ja võib olla enam põhjendatult, Rooma luuletajad Virgilius, Ovidius ja Horatius. Uue jõuga tõuseb see vool XVIII aastasajal esile, iseäranis Rousseau mõjul. Inimkonna süütu lapsepõlv on juba ammu seljataga, kogu tema edaspidine ajalooline arenemine on olnud inimese loomu rikkumine. Ainult metsinimesed, kes otsekoheses ühenduses loodusega, elavad tervetes, loomulikkudes oludes. Sarnaste jutluste tõttu hakati esialgset ühiskondlikku korda idealiseerima. Karm teadus hävitas aga niisugused illusioonid. Rahvateadus tegi selgeks, et metsinimene kultuurinimesest füüsiliselt palju nõrgem ja et ka tema vaimline vabadus mitmesuguste eelarvamiste tõttu väga tühine on. Metsinimene on õnnetu,

halvasti toidetud, kidur ja peavarjuta olevus, kes alalõpmata külma peab kannatama ning nähtavate ja nägematute hädaohtude ees väriseb, kellel puuduvad perekondlikud sidemed (nii nagu meie neid mõistame), tarvilik toidutagavara ja kodukolle". (Janks.)

Kui ka kogu inimsoo tagurpidiminekut võimata on kindlaks teha, jääb siiski vastuvaidlemata faktiks mitmete tuntud kultuuride ajalooline hävinemine. Nii on kadunud vana Egiptuse ja greeka kultuur, milledest ainult mälestused järele on jäänud. Kesk-Aasia, mis enne üks rikkamatest maadest oli, kus aset leidis kõrge kultuur, hulk linnu suurepäraliste aedade ja vetega, on nüüd liivaga kaetud kõrbeks muutunud. Endiste losside, templite ja veevärkide varemete keskel rändavad metsikud rahvad. See on kindel tõeasi. Sellest ei või aga järeldada, et kõik halvemaks muutub, vaid ennemini seda, et mitmed kultuurid oma hävinemisega uutele teed tasandavad. Kui Babilon ja Rooma pealetungivate barbaaride lainete alla vaibusid, siis hävines muistne Egiptus oma sisemise kinnise oleku, oma eralduspüüde tõttu kogu välisilma vastu. Vanad kultuurid on hävinenud nende aristokraatlikkuse tõttu. Sarnane saatus ähvardas ka Jaapanit, kuid see maa suutis vabaneda oma väljasurnud kultuurist ja ühineda Euroopa kultuuriga ammutades seega uut elujõudu edaspidiseks arenemiseks.

Prantslaste väike sigivus, mispärast nemad oma idapoolsest naabrist arvuliselt järjest taha jäävad ja ärevusega tulevikku vaatavad, on põhjust annud iseäralise väljasuremisteooria tekkimiseks prantsuse teadlaste keskel. Ühe tähtsama selle voolu esitaja (Lapouge) arvamise järele sünnib inimlik kultuurivõitlus kahe antropoloogilise ja nimelt: pikkpeade (dolichocephal'ide) ja lühipeade (brachycephal'ide) tüübi mõjul, kusjuures võitjateks alati pikkpead jäävad. Prantsusmaa õnnetuseks ei ole lühipealised keltid, keda omal ajal põhja-ida poolt sissetunginud pikkpealised germaanlased allaheitsid, mitte nendega ühinenud ja uut tüüpi moodustanud, vaid on ennast alalhoidnud ja juuretulnud olluse kulul edasi siginenud, kuna viimane vastastikustes feodaalsetes sõdades ennast hävitas. Lapouge'i teooriat ei saa aga kuidagi põhjendatuks pidada. Ei ole millegagi tõeks tehtud, et pikkpead kultuurile enam vastuvõtlikud oleksid kui lühipead. On koguni vastupidine fakt olemas. Mesopotaamia kultuuri on lühipead loonud, kuna pikkpead selle hävitasid, ilma et sellele midagi asemele oleksid pannud.

Ühiskondlik ringkäik.

Meie paneme tähele mitmesuguseid teooriaid ühiskondliku tagurpidimineku kohta. Nende vastu eitavad teised ühiskondlikku tagurpidiminekut, kuid ühtlasi ei tunnista nemad ka inimkonna edu. Inimkonna ajalugu on nende arvates järjekindel ringkäik, mis perioodiliselt kordub. Midagi ei sünni uut, kõik on kordumine. Teatava arenemisastmeni jõudes algab inimkond vana lugu jälle otsast peale.

Selle voolu esitajaks on Itaalia mõtteteadlane Vico, kelle tuntud kirjatöö „Uus teadus" ilmus XVIII aastasaja esimesel poolel. Selle töö ülesandeks on nende igaveste seaduste kindlaksmääramine, mida jumal inimsoole annud ja mille kaudu inimkond barbaarilisest seisukorrast kodanliku seisukorrani on arenenud. Kõik rahvad, kes ajaloo areenile astunud, on kolm arenemisjärku pidanud läbitegema: jumaliku, kangelasliku ja kodanliku. Tundes hirmu nägematu jumaluse ees asutavad inimesed esimesel arenemisastmel kindlad perekonnad ja hakkavad võõra omandusõigusest lugupidama. See on kodanliku korra algus. Iga perekonna pea on piiramata isevalitseja. Teisel arenemisastmel ühinevad perekondade pead riikideks. Võimu osaliseks ei saa mitte kõik, vaid jumalast äravalitud isikud, kes teistest eralduvad jõu, ilu ja hingelise suursugususe poolest — kangelased (ajaloolist keelt tarvitades on need lihtsalt — feodaal-parunid). Algab aristokraatia valitsus. Viimaks algab kogu rahva survel, kes ei taha üksikute valitsuse alla end painutada, kolmas — demokraatline ajajärk, mis Vico arusaamise järele isevalitsuse kujul avaldub ja mis lõpulik ja kõige parem valitsuskord on.

Tuletame meele, et Vico kirjutas XVIII aastasaja algul ning et iga inimene on oma ajajärgu laps. Tõepoolest teoretiseerib tema ainult oma aja olukordi. Tema arvamise järele on Prantsusmaa viimase astmeni jõudnud, kuna Inglismaa teisele seisma on jäänud. Ajaloo lõpp seisab selles, et monark kõikide kodanikkude üheõigusluse idee unustab andes ühedele eesõiguse teiste ees, mille tõttu parteide võitlus algab, mis terve rahva ilmtingimata hukatusse viib ja uutele kultuuri otsijatele teed tasandab. Niisugune on Vico üsna naiivne teooria.

Uuemal ajal on ühiskondliku ringkäigu mõte enesele sotsioloogis ja juristis Gumplowiz'is kaitsja leidnud. See mõtteteadlane eitab inimkonna kui ühtlase kogunähtuse arenemist. Ühiskondlik arenemine on alati erandlik, kohalik ja ajutine. Iga ühiskonna ja riigi elu käib ringi sarnaselt ja iga rahvas, kes oma kultuuri kõrgemale tipule jõud-

nud, läheb hävinemisele vastu. Ükski ühiskond ei pääse sellest saatusest. Selle hävitava jõu ilmumise põhjused on meile sama teadmatud kui inkidel, kelle riik valgete ootamatul pealetungimisel purustati. Võib olla tuleb see hoop väljastpoolt, näituseks Mongoli ike, võib olla seestpoolt, näituseks sotsialism, mille äge vastane Gumplowiz alati oli.

Ühiskondlik edu.

XVIII aastasaja lõpul, mil usk inimesse, tema mõistusse ning võimisse nii suur oli, pidi edu idee üleüldiselt valdav olema. Prantsuse revolutsiooni eel ja ka selle järel, kuni tagasikiskumise ajajärguni, oli mõõduandev kindel arvamine, et inimsugu ajaloolisel arenemiskäigul edeneb ning täieneb. Selle ajajärgu silmapaistvamad mõtlejad Herder, Condorcet, Kant olid edu mõttest vaimustatud ja sellele palju aega ja vaeva pühendanud.

Inimkond läheb edasi — niisugune oli üleüldine vaade. Lahku mindi ainult edenemise viisis. Ühed arvasid, et inimkond kogunähtusena samm-sammult areneb nii isiklise kui ka ühiskondliku täiuse poole. Teiste arusaamise järele on edukäigus võimalik ka seisak ja isegi tagurpidiminek. Edu ei või selle tõttu mitte sirge joonena ettekujutada, vaid järjest laieneva spiraali või ringide sarnasena. Ka Hegel oma dialektilise valemi: teesi, antiteesi ja sünteesiga seisab sarnasel vaatekohal Teatav ühiskondlik seisukord, tees, läheb vastandlikku, antiteesi, selleks üle, et sünteesis vastolu tasandada ja eelmise seisukorra täienemist võimaldada. Hegeli arusaamise järele sünnib arenemiskäik ainult ideeliselt, mis meie realistlise arusaamisega kokkukõlas ei seisa. Kolmandad eeldavad inimkonna jagunemist mitmesse kultuuripiirkonda, milledel igal oma algus ja lõpp on; üleüldine edu seisab aga selles, et ükski kultuur jäljetult ei kao, vaid on materjaaliks uuele, tärkavale kultuurile.

Ühiskondlik arenemine.

XIX aastasajal põrkas edu, kui täienemise mõte, arenemise (evolutsiooni) ideega kokku. Edu mõte sisaldab oletust, et inimkond paremuse poole läheb. Arenemise mõiste tähendab elu keerulisemaks ja mitmekesisemaks muutumist, ilma et selle juures küsimust, kas see parem või halvem, puudutatakse või otsustatakse. Sarnane arenemisidee on teaduses täienemisidee asemele koha võitnud kolme mõtteteadlase: Darvini, Spenceri ja Marxi mõjul. Võitlus olemise eest ja loomulik

väljavalik, mis täis tragismi, kuid mis siiski, ilma mingisuguse sihi ülesseadmata, teatavale eesmärgile viib (Darvin); koondumine ja eraldumine, kui mitte kellegi tahtevõimust rippuvate jõudude tegevusest järgnev nähtus (Spencer); kapitalistlise majanduse tekkimine ja selle hävinemine ainult majanduslikkude jõudude kaastegevusel, majanduslikult tugevamate tahtmisest hoolimata ja koguni selle vastu (Marx), — kõik see mõjus arvamise põhjendamiseks kaasa, et võimata on inimeste ühiselus mingisuguseid sihte eeldada ja et ühiskondlik arenemiskäik inimese tahtevõimust ei olene. Seda imelikum on aga lugu, et nimetatud teadlased, jutlustades täielikku objektiivsust ning eitades igasuguseid sihte arenemiskäigus, ometi arenemise eesmärgina näevad nende ideaalide võidulepääsmist, mida igaüks neist omas salajamas südame põhjas kannab. Teiste sõnadega üteldes, inimsugu peab lõppude lõpuks ilma mingi tahtevõimu kaastegevuseta, ainuüksi pimedate jõudude sunnil ikkagi sinna välja jõudma, kuhu üks ehk teine mõtleja teda soovib viia. Spencer usub ühiskondliku arenemise järeldusena individualismi võidulepääsmist, kuna Marx aga kindlas arvamises on, et selle järeldus sotsialismi võit on. On tähelpanemisväärt, et edu mõtte asemele tekkinud objektiivne arenemisõpetus väga optimistlikku iseloomu kannab. Tõelikult kaldub ta sellele vaatekohale, et kõik läheb paremuse poole, mis järeldada lubab, et arenemisidee edenemisideele läheneb.

Vaevalt võib kahelda, et inimene võitluses välisilmaga suuri edusamme on saavutanud ja et see edu on võimaldatud jõudude ühendamise, s. o. ühiskondliku korralduse kaudu. Asjata otsiksime sarnaseid resultaate minevikust, missuguseid viimasel ajal on kätte saadud. Ajaloolised andmed ja arheoloogilised leiud ei suuda tõendada, et inimene kunagi enne hävinenud kultuuride ajal praeguse arenemise kõrguseni oleks võinud tõusta. Looduselt saavutatud väärtuste üleüldine summa on praegu suurem kui kunagi enne. Ka iga üksiku isiku osaks langev väärtuste (mõnususte) summa on suurem kui kunagi enne.

Ühtlasi suureneb ka võitlus ühiskonna liikmete keskel. Välise võitluse kaasas käib sisemine võitlus. Kui ka iga üksiku inimese osaks langev väärtuste summa praegu suurem on kui aastat kolmsada, viissada või tuhat tagasi, siiski ei ole need osad kaugeltki ühetaoliselt üksikute ühiskonna liikmete vahel ärajaotatud. Kui vaadelda India, Egiptuse ja Ameerika kultuuri nende kastide (seisuste) vahedega, siis ei leia meie muidugi praegusel ajal enam midagi sarnast. Euroopa kultuur on võrreldes endistega juba iseenesest suur samm edasi. Tema juures võime tähele panna, et väärtuste jaotuse küsimus väga teravaks on

muutunud. Olgugi et praeguse aja tööline keskaegsest paremini elab, siiski oli viimane enam ühesugustes elutingimustes oma peremehega. Töölise ja vabrikandi vahe praegusel ajal on aga võrratu suur. „See on halb soldat, kes ei looda kindraliks saada.“ Meie teame, see oli veel Napoleoni aegu võimalik, et kapralid marsaliteks võisid saada. Kes usub aga niisugust võimalust praegu? Inimene ei määra oma head käekäiku väärtuste (mõnususte) üleüldise summa kohaselt, millega tema kergesti harjub, vaid nende relatiivse suuruse kohaselt, võrreldes sellega, mis teistel olemas, mille vastu ta kunagi ükskõikne ei või olla.

Väärtuste kogusumma küsimus, mis ühendatud ühiskondlikkudel jõupingutustel saavutatud, on ühenduses mõistusliku arenemiskäiguga. Nende väärtuste jaotuse küsimus üksikute ühiskonna liikmete vahel on kõlbliku edu küsimus. Sel põhjusel usuvadki mitmed mõistuslikusse edusse ja eitavad kõlblikku edu. Niisuguste hulka kuulub Inglise ajalooteadlane Buckle. Kõlblikud alused on tema arvates aastasadade kestusel ühesugused olnud, keegi ei ole sellel alal midagi uut väljamõtelnud. See ei ole aga õige. Algrahvastel on tundmatud meie kõlblised arusaamised. Tähelepannes, kuidas kauges minevikus nendest kõlblikkudest tõdedest arusaadi, näeme, missuguseid suuri edusamme on inimkond ka kõlblikus arenemises läbiteinud. Kas on meie ajal võimalik, et valitud seltskond, ühesarvatud kirjanduse ja kunsti edustajad, tunneks lõbu vaatlusest, kui kiskjad metselajad kaitsetuid kristlasi tükkideks kisuvad? Kas võiksime rahulikult pealtvaadata keskaja inkvisitsioone nende piinamistega? Kas on mõeldav meie ajal, et sõjavägi vaenlase linna sissetungides anduks täielikule röövimisele ja vägivallale, nagu see aset leidis kolmekümneaastase sõja ajal; kas ei ole praegu kodanikkude varandus ja elu ning naiste au neil juhtumistel kindlustatud? Teatavasti peitub inimese hinge põhjas ikkagi loom ja kui teda kultuuri ahelatest vabastada, siis võib ta kõiksugu jõledusi korda saata. Näitused oleksid üleliigsed, tuletame ainult meele hiljutisi koledusi Messinas maavärisemise puhul. Kultuuri väärtus seisabki selles, et tema inimeses looma taltsutab ja teda ühiseluks kõlbulikuks teeb, üleüldsuse ja ei mitte tema enese kasu mõttes.

Lähenemine õnnele.

Kui ühiskond tõepoolest mitte ainult mõistuslikult, vaid ka kõlblikult edeneb, kas suureneb ühtlasi sellega iga üksiku inimese õnn?

Selle küsimuse vastamine on raske. Inimene tunneb ennast õnnetu olevat, kui kõik tema tarvidused rahuldatud ei saa. Sellelt seisukohalt otsustades seisab tema õnnele seda lähemal, mida vähem tal·tarvidusi on. Niisugune oligi vanaaegsete küünikeride arvamine. Metsinimene on täitsa rahuldatud, kui ta niivõrd ennast täis. on söönud, et enam liigutada ei suuda ja temale ei tee mingit muret mõte järgmise päeva eest. Kultuuriinimene eraldub alginimesest sellepoolest, et tema tarvitada rohkem väärtusi on ja et tal rohkem mõnususi käepärast. Kultuuriga kaasas käib maitsmiste arvuline ja sisuline tõus. Ühtlasi sellega suureneb ka rahuldamata tarvidustest järgnev pettumuste arv. Siin tõusebki alatine küsimus — mis on parem, kas täielikult rahuldatud tarviduste alammäär, või märksa rahuldamata jäänud tarviduste ülemmäär? Kuidas ka inimene seda küsimust teoreetiliselt ei otsustaks, otsustab tegelik elu tema siiski iseenesest, sest tarvidused tärkavad väljaspool inimese tahtevõimu juba teistega kooselamise ja nende tarviduste omaksvõtmise tõttu. Teiselt poolt on inimese tarviduste piir määramata, nii et ühede rahulduse järele jälle uued tärkavad. Kuidas ka ühiselu korraldatud ja kui täielikult ja ühtlaselt ka väärtused ärajaotatud ei oleks, ei või kunagi kindel olla, et inimesel uusi tarvidusi ei tõuse, mis kõikidele rahuldamatud.

Ülemal ettetoodud väiteid silmas pidades ei saa meie edu kui õnne kindlustuse peale vaadata, vaid kui ettekujutatava õnne tee peal eesolevate takistuste alatise kõrvaldamisabinõu peale. Iga aeg säeb omad ülesanded õnne saavutuseks ja mis ka ei üteldaks inimese püüete tühjusest, tema õnne lootuste petlikkusest, siiski jääb tung õnne järele alale, sest tung on olemas inimese loomus.

Võib oletada ainult järgmist: 1) ühiskondliku elu arenemisel suureneb inimese püüd õnne järele nii arvulises kui ka väärtuslikus suhtes, missugune nähtus kultuuri eduks kaasa mõjub; 2) vastandina alginimesele, kes instinktiivselt välisilmale kohaneb, muudab kultuuriinimene välisilma oma tarviduste kohaselt; 3) edu kõrvaldab omavolilise ühiskonna korralduse, asetades selle asemele teadliku korralduse, mis põhjeneb iga üksiku inimese väärtuse äratundmisel ja mis võimaldab igale ühevõrra elumõnusustest osasaamise.

tema arenemise astmete vastavalt

Kirjandus.

Karejev, Edenemisidee ajalooline arenemine, (Истор.-фил. и соціол. очерки); Gumploviz, Sotsioloogia algteated, 1899, V peat.

Kuues loeng.

Küsimuse ülesseadmine.

Ühiskond seisab koos üksikutest isikutest, kes praegusel ajal ainult ühiskonnas võivad elutseda. Terve ühiskondliku elu mõte sisaldub tasakaalu loomises ühiskonna ja isiku vahel. Ühiskonna arenemislugu kujutab alatisi kaldumisi kord ühiskonna kasuks, mis üksikuid isikuid oma mõju alla surub ehk neid isegi hävitada püüab, või jälle isiku kasuks, mis ühiskonna ülivõimu vastu protesteerib ja tema võimu alt püüab vabaneda.

Ühiskonna ja isiku vahekorra küsimus põhjeneb mitmesugusel alusel. Usu alal sisaldab ta eneses võitlust katolitsismi ja protestantismi vahel, milledest esimene isiklikkude tõekstundmiste painutamist kirikliku autoriteedi alla nõuab, kuna teine südametunnistuse vabadust kaitseb. Poliitilisel alal avaldub võitlus ühiskonna ja isiku vahel absolutismi ümberkujunemises liberalismiks; absolutism painutab igaüht ilmtingimata valitsuse võimu alla, kuna liberalism teataval määral kodanikkude võõrandamata isiklikka vabadusi tunnistab. Majanduslikul alal edustab ühiskonna ja isiku võitlust ühelt poolt sotsialism, isikut üleüldise töökohustuse alla painutades, teiselt poolt individualism, mis isikut oma huvide eest vaba võistluse teel kutsub võitlema.

Sotsioloogiline küsimuse ülesseadmine eraldub ülemal ettetoodud küsimuse käsitlusest sellepoolest, et tema mitte ainult mõnda ainsamat külge ühiskonna ja isiku vahekorras ei puuduta, vaid teda kõigekülgselt, kogunähtusena kujutab. Ühiskond ja isik seisavad kahe ammuse ja jäädava algpõhjusena vastamisi, olles samal ajal nii sõbralikud kui ka vaenulikud, s. o. üks vajab teist, ilma et rahulik kooselu võimalik oleks. Sotsioloogilisest vaatepunktist on selle vahekorra ja võitluse üksikud momendid kõrvalise tähtsusega. Sotsioloogiline küsimuse ülesseadmine käsitab ühiskonna ja isiku vahekorda poliitilisel, juriidilisel, majanduslikul, kõlblikul ja usulikul alal.

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

Ehk küll isiku ja ühiskonna wahekorra küsimust kahtlemata ühiskondlikkude nähtuste mõistmise aluseks tuleb pidada, peab siiski tunnistama, et ta sotsioloogilises literatuuris alles vähe on väljatöötatud. Siinkohal olgu tähendatud, et sotsioloogia tegemist teeb ainult sellega, missugune ühiskonna ja isiku vahekord on, aga mitte, missugune ta peaks olema.

Ühiskonna ja isiku vastastikune mõju.

Kõige pealt tekib küsimus, missugune on ühiskonna ja isiku vastastikune vahekord? Kas kujuneb isiklik ilme iseseisvalt, või on ümbruskonnal tema kohta otsustav mõju? Kas on iga üksiku isiku mõistus, tunded ja tahtejõud tema enese saavutus, või on see nende elutingimuste resultaat, millede keskel teatav indiviiduum sündinud ja üles kasvanud?

Ühiskonna mõju isiku peale.

Vaatleme kõige pealt ümbruskonna mõju inimese mõistuse arenemises. Kas on võimalik ettekujutada, et Charles Darvini õpetus, mille ta XIX aastasajal põhjendas, XIV aastasajal oleks võinud tekkida? Kas võime oletada C. Darvini ja tema õpetuse ilmumist keskajal või uue aja algul? Arvan, et igaüks, kes suurt Inglise mõtteteadlast austab, oma südametunnistuse järele ütleb, et Darvini ilmumine alles XIX aastasajal võimalik võis olla. Darvini ilmumise eelduseks XIX aastasaja keskel oli tarvilik: 1) et mõistus selle kasvatuse vaba teadusliku uurimise õhkkonnas sai, mis omane XIX aastasajale ja võõras oli XIV aastasajale; 2) et loodusteadus need edusammud läbitegi, milledele Darvin oma õpetuse võis rajada; 3) et arenemisidee juba õhus heljus, mille algatajaist nimetada võime Lamarck'i, Herderi, Göthe't ja Erasmus Darvini. Meie aja tähtsamatest meestest on Edison üleüldiselt tuntud. Kas võime ettekujutada Edisoni Aasia lagendikkudelt Venemaale sissetungivate Batõi metsikute salkade hulgas? Muidugi mitte. Tema ilmumise eeltingimistena oli tarvilik, et mitmed teadused teatava astmeni olid väljakujunenud ja küsimused, mis kaua otsustamist ei leidnud, juba ülessäetud oleksid olnud. Teiste sõnadega üteldes, Edisoni ilmumise eeltingimiseks oli paljude üksikute isikute tegevus, kes juba enne teda uurisid, otsisid ja leidusi tegid.

Kas ei ole õigus, kui ütleme, et Ch. Darvin ja Edison oma aja lapsed on, ehk et ka kõige sügavamad mõistused ümbruskonna mõjule

alluvad. Väga õieti tähendas selle kohta Spencer: „enne kui suur isik ühiskonda suudab ümbermuuta, peab ühiskond teda ennast looma.“ „Kahtlemata ei kuku suured inimesed mitte taevast maa peale, vaid kasvavad maa pealt taeva poole.“ (Michailowsky.) Mõistuse geniaalsus ei seisa mitte selles, et ta suure idee iseenesest oleks sünnitanud, vaid selles, et ta niisuguse kõrguseni on suutnud tõusta, mille tipult ta tabada võis laialipillatud üksikute ideede idusid, mida ta ühtlustanud ja niisugusena kaasaeglastele edustanud, kes uneski ei võinud aimata, missugused väärtused nende keskel peituvad.

Vaatleme nüüd ümbruskonna mõju inimese tunnete peale. Kas võib oletada, et inimese iseloomu omadused kujunduvad iseenesest, rippumata ümbruskonnast? Kas ei ole näituseks pehmus ning karmus ümbruskonna saavutus? Nii võime tähele panna, et peaaegu iga kirjanik, kujutades oma romaani kangelast, püüab tema elukommetele põhjendust ja selgitust leida kasvatusest ja isegi pärivusest. Võib olla mitmesuguseid arvamisi perekonna mõju kohta kodaniku arenemises. Ühed toonitavad perekondliku kasvatuse ilmtingimata tarvilikkust, sest perekond ümbritseb hoolitseva õhkkonnaga inimest, mis viimast paremaks muudab; perekond õpetab inimest kodusele korrale alluma ja sellest lugupidama, teda ühtlasi ettevalmistades riigikorrale ja seaduste täitmisele. Teised jällegi eitavad perekondlikku kasvatust, sest vanemate egoism, hirm oma lapsi kaotada sunnib neid lastes mahasuruma kodanlikku julgust, kangelasmeelsust ja enesesalgamistunnet. Nende vaadete lahkuminekutest hoolimata on neil siiski ühine lähtekoht: inimene on peaasjalikult niisugune, missuguseks teda teeb perekond, s. o. lähem ühiskondlik ümbrus. Lõpuks pöörame inimese tahtejõu juure. Silmapilkses tahtejõu mõju avalduses ei saa kahelda. Paanika kisub ka kõige julgemaid teadmata hirmu mõjul kaasa, kuna ähvardava ja pealetungiva rahvahulga keskel isegi argpüksid pöörase julguse omandavad. Kui ümbruskond tahtejõu peale sarnastel silmapilkudel tuntavat mõju avaldab, miks peaksime eitama siis ümbruskonna mõju inimese tahtevõimu arenemise kohta üleüldse. Meie oleme niisuguse nähtuse tunnistajateks. Jaapan valmistas kaua sõja vastu Venemaaga ja seda sõda peeti üleüldiselt kõrgemaks rahvuslikuks ettevõtteks.

Kõiki jaapanlasi valdas mõte, et nad peavad selleks võitluseks ettevalmistama ja kõik ohverdama võidu saavutuseks. Ühine tahtejõu pingutus tõusis selle sõja ajal kõige kõrgema tipuni. Kõik töötasid ühises sihis, vankumata. Kas see ei ole näitus ümbruskonna mõjust

tahtevõimu kohta? Kui inglane, kes seadusetundega läbi imbunud, kunagi ei luba enesega seadusevastaselt ümber käia, kas on selleks tarvis tõendusi, et see poliitilise ümbruskonna resultaat on, mille keskel juba maast madalast peale inglase tahtejõud valmines.

Nii määrab siis ühiskondlik ümbrus isiku vaimliku ilme. Isegi inimese välimus muutub ümbruskonna mõjul. Võtke näituseks talupoegi ühest ja samast perekonnast; ütleme, üks neist hakkab poodnikuks, teine astub ülikooli ja saab arstiks, kolmas õpib seminaaris preestriks ja neljas jääb koju adra taha — kas nende välimuse järele ei ole võimalik otsustada, missugusel alal keegi töötab? Selle näituse vastu võib järgmist väidet ettetuua. Lapsed, kes samas ümbruskonnas üleskasvanud, on sagedasti ebasarnased. Kas lükkab aga see asjaolu ümber väite, et ümbruskonnal kahtlemata mõju inimese mõistuse ja iseloomu peale on? Lapse iseloom oleneb kõige pealt pärivusest, pärivus on aga ainult üks nähtus ümbruskonna mõjust inimese peale. Ema ja isa võivad ka ebasarnased tüübid olla. Nende mõju laste peale avaldub esiteks selles, kumb neist enam oma iseloomujooni lapsele edasiandis ja siis selles, kumb rohkem mõjuda suutis perekonnas üleskasvatatavate laste mõistuse, tunnete ja kasvatuse peale. Perekond ei ole ka mitte kinnine ring ning raske on kokkuvõtta kõikide väliste mõjude laineid, mis lapsehoidja, teenija, sõprade ja tuttavate kaudu kodusesse ilma sissetungivad ja väga mitmekesiselt ühe ja sama perekonna laste peale mõjuvad. Nagu ei leidu kahte täiesti sarnast inimest, nii ei leidu ka ühesuguseid mõjuavaldus-tingimusi.

Ümbruskonna mõju tingimuste mitmekesiduses käib kõrvuti tema mõju kasvamisega. Ühiskonna mõju muutub järjest tuntavamaks. Varemalt oli inimene ühiskondlikul alal vähem tegev, mis tähtsal mõõdul majandusliku põhjuse — loomuliku majapidamise viisiga seletatav on. Üleminnes vahetus-majapidamisele pidi inimene oma kitsast ringist loobuma ja enam laialisemate ühiskondlikkude ringidega kokku puutuma. Kui ta varemalt perekonna ja sugukonna mõju all seisis, seisab ta nüüd väga mitmesuguste inimeste mõju all, kelledega ta iga päev kokku puutub ja kellede huvid tema huvidega vaheldamisi kokkupõimitud, mille tõttu vastastikune mõju järjest suureneb, ümbritsedes isikut igast küljest. Mida suurem nende ühiskondlikkude mõjuringkondade arv, milledega inimene kokkupuutub, seda mitmekesisemad on need põhjused, mis inimese vaimliku elu peale mõju avaldavad, ja seda mitmekesisem on selle ilme.

Isiku mõju ühiskonna peale.

Olles ümbruskonna mõju all avaldab isik omakorda mõju ka ümbruskonna peale, milles seisabki isiku ja ühiskonna vastastikuse mõju teine külg. Võib olla aga, et meie eksime ja et isik ühiskonna peale mingit mõju avaldada ei või? Nii arvas nimelt Ludvig Gumploviz. „Inimene ei mõtle iialgi, inimeses ei mõtle mitte tema, vaid tema ühiskondlik ümbrus". Selle tõttu ei ole ühiskonnateaduse lähtekohaks mitte isik, vaid ühiskondlik üksus, perekond, suguharu, klass, rahvas. Ühiskonnas ei ole üksikute isikute vahelist ühistegevust, vaid ühistegevus on olemas ainult ühiskondlikkude üksuste keskel. Sellest ühistegevusest võtab inimene osa kui aatom või rakuke organismi kehas. Sellepärast on isik lihtsalt null, marionett, mida ümbruskond liikuma paneb. Kui meie mõnikord niisuguse mulje saame, et keegi isik oma kaasaeglaste peale suurt mõju avaldab, siis ei ole see tõelikult muud midagi, kui sama ümbruskonna suurendatud tegevus, mis koondatud ühte punkti.

Sarnasele seisukohale isiku tähtsuse hindamisel asus ka L. N. Tolstoi romaanis „Sõda ja rahu". Tema protesteerib nende ajalooteadlaste vastu, kes ajaloo käiku hindavad üksiku isiku tegevuse seisukohast, keda nimetatakse suureks nagu näituseks Napoleoni. Mitte suured inimesed ei juhi sündmusi, vaid sündmused juhivad inimesi, kelledest mõned silmatorkavalt teistest ette jõuavad ja sellepärast juhtidena paistavad. Mitte nemad ei vii ühiskonda, vaid ühiskond viib neid edasi. Iga ajaloolise sündmuse põhjus oleneb kogu inimestemassi mõtetest, tahtmistest ja ülevalpidamisest. Et teatavat sündmust, nagu näit. revolutsiooni või sõda, õieti kirjeldada või seletada, selleks on tarvis arvesse võtta ilma erandita kõikide inimeste tegevust, kes sündmusest osavõtavad. Ajaloos on tegev ainult „hulkade jõud", kuna suured inimesed ainult sündmuste nimetisteks on. Tähendame selle kohta järgmist. Tolstoi ise ei kirjelda 1812 a. sõda mitte kõikide tegevuses, vaid jaolt ajaloolistes, jaolt väljamõeldud tüüpides. Tolstoi jätab lahtiseks ka küsimuse, kas kõik jõud, mis teatava sündmuse peale mõju avaldavad, ühesugused on? Kui need ühesugused on, siis on temal õigus, ei ole nad seda aga mitte, siis kaotab tema teooria tähtsuse. Tema seletab ise, et kui Napoleon sõjavägesid mitte teisele poole Weikselit ei oleks käskinud minna, siis ei oleks sõda ka mitte olnud; sõda ei oleks aga ka sel korral mitte olnud, kui prantsuse soldatid sõdida ei oleks tahtnud. Tema asetab seega ühe inimese tahtmise

kogu teiste tahtmisele vastamisi, millest järgneb, et siin jõud mitte ühesugused ei ole. Kõige paremini lükkab Tolstoi teooria ümber tema ise oma suure mõjuavaldusega seltskondlikkude vaadete ja arusaamiste peale. Kui valitsuse eesotsas seisev isik ainsama käeliigutusega keerulist riigi apparaati võib käima panna, avades ehk sulgudes selle kaudu võimaluse suurtele hulkadele vabaks tegevuseks, kas võib siis tõendada, et sarnasel isikul mingit tähtsust ei ole?

Hoopis vastupidisel seisukohal isiku tähtsuse ja tema mõju suhtes ühiskonna saatuse kohta seisab inglise ajaloolane Carlyle. Tema arvates on „ajalugu suurte meeste elulugu". Carlyle avaldab rahulolematust kui Lutherust seletatakse nende tingimustega, mille tõttu tema ilmumine oli võimaldatud. „Suured inimesed annavad ühiskonnale kõik ja ei saa temalt midagi" — see on Carlyle'i põhimõtteline seisukoht. Suur inimene on taevast tulev pikne, kuna hulk põletisaine on, mis selle piksega kokkupuutudes tuld võtab.

Sarnane kangelaste kultus on teravas vastolus praeguse demokraatlise ilmavaatega, mis tunnistab hulkade suurt tähtsust. Carlyle on unustanud seletamast, mispärast hulgad pikse mõjul tuld võtavad. Kas süütab pikne igakord aine põlema? Kui Luther mitte XVI, vaid XIII aastasajal oleks ilmunud, kas oleks tema siis suutnud seda kordasaata, mis tema nime ajaloos kuulsaks on teinud? Kas ei tõenda see küllalt arusaadavalt suurte isikute rippuvust ümbruskonnast? Suur inimene või lihtsalt silmapaistew isik ei ole muud midagi kui päranddatud ja kasvatuse teel omandatud ühiskondlikkude mõjundite õnnelik koondus. Sarnane jõudude koondus avaldab just samal põhjusel omakorda suurt mõju ümbruskonna peale, sest et ta masside keskel peitunevaid mõtteid ja püüdmisi selgelt väljaütleb või jälle neid oma temperamendi ja kõneosavusega tegevusele äratab. Silmapaistvate isikute tähtsuse eitamine oleks sama asjata, kui nende kurgaanide eitamine, mida tuul loodusseaduste sunnil kõrbes üles puhub. Suure isiku mõjuavaldus ümbruskonna peale ei olene mitte tema tahtmisest; tema ei saagi teisiti tegev olla just nende ühiskondlikkude seaduste mõjul, mis temas olemas. Ühiskond kutsub oma heakskiitmisega isikus loovad jõud esile ja hoiab hukkamõistmisega temas tagasi hävitavad püüded. Ühiskonna ükskõiksus ja avaliku arvamise langemine mõjuvad halvavalt suurte isikute teguvõimu peale ja võimaldavad nendele isikutele tegevusvabaduse, kelledes egoistlikud huvid ühiskondlikkude huvide vastu võimust võtnud. Ühiskonna ja isiku prioriteedi küsimus tuleb

aga arhiivi anda. Kogu ühiskondlik olemine seisab isiku ja ühiskonna vastastikuses koostegevuses. Isiku arenemise tasapind oleneb ümbrusest, kuid ühiskondliku korra, kommete ja kultuuri tasapind oleneb omakorda isiku arenemisest. Kui inglasel seaduslikkuse tunne omane, siis on see sellepärast, et ümbruskond teda selles üleskasvatanud; seaduslikkus Inglismaal saab aga sellepärast alalhoitud, et kõikidel kodanikkudel see tunne omane. Rahvahariduse tasapinna kõrgus oleneb poliitilisest korrast, kuid poliitilise korra kindlus oleneb rahvaharidusest.

Võitlus ühiskonna ja isiku vahel.

Seni panime tähele isiku ja ühiskonna vastastikuse mõju küsimust. Peatame nüüd teise ülesande ja nimelt isiku ja ühiskonna tegevuspiirkondade äramääramise küsimuse juures. Samal ajal kui ühiskond püüab isiku peale oma pitserimärki suruda ja teda enese alla heita, võitleb isik oma individualiteedi ja vabaduse eest.

Kasvatustingimuste sarnasus loob kollektiivse tüübi, s. o. selle mõjul omab teatav hulk isikuid sarnased jooned, mis neid teistest eraldavad. Ühesugustel tingimustel saavutatud sarnasus avaldub rahvuslikus ja elukutse tüüpides. Mida rohkem isik ühede ja samade tingimuste mõjudele allub, seda selgemini kujundub temas tüüp ja ümberpöördult. Nii avaldub rahvuslik tüüp palju teravamini alamate kui kõrgemate seltskonnakihtide juures, sest viimased puutuvad rohkem teiste rahvaste mõjudega kokku. Vene talupojad on üksteisega üsna sarnased, kuna nad oma rahvusliku tüübi poolest prantsuse ja saksa talupojast teravalt lahku lähevad. Selle vastu kaotab aga vabrikant, kes sagedasti väljamaale sõidab, palju oma rahvuslikust tüübist, sarnastudes üle-euroopalisele tüübile. Siin puutume kokku arvamisega, mida sagedasti võib tähele panna. Üteldakse, et endistel aegadel inimesed palju algupärasemad olid, kuna nad nüüd kõik ühesarnaseks olla muutunud, just kui oleksid kõik ühest vabrikust väljatulnud. Tarde näituseks ütleb, et kui vaadelda mõnda Euroopa linna, siis paistab, nagu kujutaksid kogu Euroopa elanikud enesest ühte väljaannet, mis sama trükiga trükitud ja mitmes sajas miljonis laiali laotatud. Vaevalt võib teist sarnast oletust ettekujutada, mis sotsioloogilisest seisukohast otsustades nii ebatõelik oleks. Mida kaugemale meie kultuuri arenemisloo minevikku tagasi vaatame, leiame just vastuoksa seal palju suuremat sarnasust. Esialgne ühiskond seisab pea täitsa ühesarnastest isikutest koos. Mida kaugemale arenemisteel edasi läheme,

seda rohkem tüüpide mitmekesidust leiame. See on ka täitsa loomulik. Alginimese kasvatustingimused on väga ühetaolised. Selle vastandina on käesolev aeg palju mitmekesisem nii aineliste ja vaimlikkude tingimuste kui ka huvide ja ideede võitluse poolest, mille tõttu ühetaolsusest enam juttugi ei või olla. Inimeste vaimlik iselaad on keerulisem ja järjelikult ka vähem sarnane.

Üleüldiselt tuleb tõekspidada oletust, et ühiskonna mõju suurenemisega ka isiku mõju tõuseb. Prantsuse ühiskonnateadlane Durkheim põhjendab seda nähtust järjest rohkem edeneva ühiskondliku tööjaotuse seadusega.

Esialgse majapidamisviisi juures, mil igaüks ise oma tarvidusi täidab, on inimesed teine teisele sarnased. Kui väärtuste valmistamise viis mitmeastmeliseks kujuneb, tekib eraldumine mitte ainult ametites, vaid ka vaimlikus iselaadis, mis alati tuntavalt ametipidamisest oleneb. Ühes järjest kiireneva tööjaotuse ja suureneva ühiskondliku mõju tõttu kasvab ka, vastandina ühiskondlikule survele, isiku tähtsus. See seadus on kahtlemata õige, kuid teda ei tuleks nii ühekülgselt seletada kui seda teeb Durkheim. Mida mitmekesisem ühiskondlik elu, seda abitum on inimene ilma seltskonnata, kuid seda mitmekesisemad on need tingimused, milledes iga isik üleskasvatatakse. Nimetatud seadus ei ole mitte ainult õige, vaid ka traagiline, sest mida kaugemale kultuuri arenemine ulatab, seda teravamaks muutub isiku ja ühiskonna vahekorra küsimus. Mida enam inimese mõistuslik äratundmine väljaarenenud, seda rohkem tunneb ta oma rippuvust ühiskonnast ja tema, kui enam väljakujunenud tüüp, püüab kõigest jõust oma individualiteeti alalhoida, teda ühiskonna mõju pealetungimise eest kaitstes. Kuid mida rohkem ta oma iseseisvust kaitseb, seda enam tunneb ta oma abitust ilma ühiskonnata.

Üks Ibseni kangelastest söandab ütelda: „Kõige tugevam inimene on see, kes kõige üksildasem.“ Brandt ja doktor Stockmann olid siiski ühiskonnast nõrgemad.

Ei või ütelda, et ühiskond isikut vägisi oma mõju alla painutab, vaid isik tunneb ise tarvidust ühiskonna järele.

Esialgu avaldub sarnane tarvidus üksikutele ülejõu käivate sihtide saavutamisel, nagu näit. jahil, röövkäikudel. Sarnastel juhtumistel on ühinemine abinõuks. Aeg-ajalt kordub siin sama lugu, mis sagedasti teistelgi aladel : abinõu muutub sihiks. Ühiskondlik läbikäimine muutub vajaduseks. On tähelepanemiseväärt — mida rohkem inimese individualiteet väljaarenenud, seda enam vajadust tunneb tema ühiskonna

järele, just nagu oleks temas haiglane tarvidus oma „mina“ „mitte mina'le“ vastu seadida, et sel teel selgemini ja tugevamini oma individualiteeti äratunda. Kus võiks aga isik suurema täiusega ennast avaldada kui mitte ühiskonnas? Teisest küljest on see piirkond, millest isik oma rippuvust tunneb, seda laiem, mida rohkem isik väljaarenenud. Vähemarenenud rahulduvad üksnes perekondliku ümbrusega, enamarenenud tunnevad ühtluse sidet kogu rahvaga, avaldades seda rahvuslikus patriotismis. Kõige kaugemale arenenud isikud tõusevad veel kõrgemale — kogu inimkonna huvide seisukohale.

Patriotismi suhtes pean pöörama tähelpanu klassikalise ja praeguse aja patriotismi suure vahe peale. Juba koolipingil oleme õppinud imetlema kangelaslikku patriotismi, mida ülesnäidanud Themistokles, Aristides, Mucius Scaevola, Decius Mus ja teised Greeka ja Rooma kangelased. Kui meeletuletada, et tolleaegsed riigid enesest peaasjalikult mõnekümne tuhande elanikkude arvuga linnu kujutasid ja et linna hävinemine tähendas ühtlasi ka iga kodaniku elu, vabaduse ja vara hävinemist — siis saame aru, et see patriotism liiga silmatorkavalt egoistlisel alusel põhjenes. Kui võrrelda seda patriotismi näituseks praeguse aja sakslase tunnetega, kelle riigis üle 60 miljoni kodaniku ja kes praeguse sõjapidamise korra juures on kohustatud mittesõdijate puutumatust ja vara kaitsma — siis märkame, kui palju kõrgemal seisab praeguse aja patriotism, olgugi et tema ikkagi ka egoistlisel alusel põhjeneb, võrreldes klassikalise patriotismiga. (Siin on jutt muidugi tõsistest patriotismi tunnetest, mitte aga selle ebatunnetest.)

Patriotismis märkame, muu seas, instinktide tähelpanuväärilist ümberkujundumist. Isiklised huvid on inimesel kõige lähemal ja see on alati nii. Inimene koduneb aga niivõrd selle arusaamisega, et tema oma isiklikka huvisid ainult ühiskonna kaudu võib teostada, missuguse abinõu alalhoidmiseks ta oma sihti valmis on ohvriks tooma. Kaitstes ühiskonda, milles ta enese hea käekäigu alalhoidmise abinõu näeb, on inimene valmis end temale ohvriks tooma.

Nii keeldub kitsipung rahakogumise huvides kõige igapäisematest tarvidustest, olgugi et raha mõte nende rahuldamises seisabki.

Siht ja abinõu.

Nüüd peatame viimase küsimuse ja nimelt isiku ja ühiskonna vahekorra juures. Kas on ühiskond siht ja isik abinõu või ümberpöördult — isik siht ja ühiskond ainult abinõu? Muidugi peab tun-

nistama, et tõepoolest ainult isik olemas on ja ühiskond ainult isiklise kooselamise vormi moodustab. Sellelt seisukohalt näib vastuvaidlemata tõena oletus, et ühiskondlik korraldus ainult siis rahuldav võib olla, kui ta isiku nõuetele vastab. Küsimus seisab aga selles, kas ühiskond on enese alalhoidmise huvidele õigustatud üksikuid isikuid ohvriks tooma, teiste sõnadega üteldes — isikut ühiskonna päästmise või alalhoidmise abinõuks tegema? Selle vastu seisis Kant, kes tõendas, et isik peab olema siht iseeneses ja mitte ialgi abinõuks. Kanti seisukohalt peaksime eitama sõjaväe kohustust, mille abil ühiskond oma välist julgeolekut kindlustab, sunduslikku õppust, mille kaudu ühiskond toorust ja selle kahjulikka järeldusi kõrvaldab, karistust, mille kaudu ühiskond end ühiskonnavastaste olluste vastu kaitseb ja lõpuks töö sundi, kui see kuskil saaks teostatud. Ühiskonna ja isiku vastolust tekib küsimus, kas ei ole ühiskond kui suurema hulga huvide esitaja õigustatud vähemuse huvisid endale ohvriks tooma? Kui ka ühiskonnal individualistlise ilmavaate mõtteteaduse seisukohast sarnast õigust ei ole või ei peaks olema, on ta sotsioloogilisest vaatekohast alati nii talitanud ja talitab niiviisi ka edaspidi — kuni ta enesealalhoidmise instinkti kaotanud ei ole.

Kirjandus:

Karejev, Ajaloolise edenemise sisu ja isiku tähtsus ajaloos, 1890; Durkheim, Ühiskondlik tööjaotus, 1900; Simmel, Ühiskondlik eraldumine, 1909; Carlyle, Kangelased, kangelaste austamine ja kangelasmeelsus ajaloos, 1908.

Sisu.

Lhk.

I. Ühiskonnateaduse ajalugu 5
II. Ühiskonnateaduse ülesanded ja käsitlusviisid 15
III. Ühiskonnateaduse voolud 24
IV. Ühiskond 34
V. Ühiskondlik edu ja arenemine 43
VI. Ühiskond ja isik 51

Trükivigade õiendus.

6	lhk.	10	rida	alt	on	trükitud	Politechnikumis pro politehnikumis
11	„	1	„	ül.	„	„	oomu „ loomu
12	„	2	„	alt	„	„	paenutanud „ painutanud
14	„	1	„	ül.	„	„	arenemisekäigust „ arenemiskäigust
15	„	9	„	alt	„	„	vastapidine „ vastupidine

Korduvalt kogu I poognal (lhk. 1—16): olivad, tahtsivad j. n. e. pro olid, tahtsid j. n. e.

Vähem korduvalt:

Psücholoogia	pro	psüholoogia
psücholoogiline	„	psüholoogiline
theoloogiline	„	teoloogiline
mõttid	„	mõtteid
mitmesugusid	„	mitmesuguseid

Kirjastus A.-S. „VARRAK'u"

kooliraamatud

Ed. Karlson / Kahekordne ehk Itaalia raamatupidamine. Hind 60.—

A. Krims-Kotkas / Vene keele lugemisraamat Eesti koolidele. Hind 80.—

Juh. Lang / Füüsika. Hind 170.—

Karl Lütsch / Klaveri etüüdid. Noodid.

F. V. Mikkelsaar / Geomeetria metoodika. Hind 70.—

Villem Nano / Trigonomeetria õperaamat keskkoolidele. Hind 90.—

H. Pezold / Saksa keele õperaamat. I jagu. Hind 80.—

H. Pezold / Saksa keele õpetus. Hind 50.—

H. Pezold / English Reading Book (Inglise lugemisraamat).

H. Pezold / Inglise keele õpetus. Teine trükk.

Viktor Päss / Algebra ülesannnete kogu. I osa. Hind 80.—

Viktor Päss / Neljaastmelised logaritmid.

Н. Пекарский / Русская грамматика по новой орфографии.

Villem Reiman / Eesti ajalugu. Trükiks korraldanud cand. hist. H. Sepp. Hind 120.—

Märt Saar / Koorilaulud. Hind 50.—

Gustav Suits / Eesti lugemisraamat. II osa. Hind 120.—

Eduard Tennmann / Kirik arenemiskäigul. I osa. Hind 40.—

M. Univer / Kasvatusteadus. I osa, Hind 80.—

M. Univer / Kasvatusteadus. I ja II jagu koos. Hind 250.—

A. Veikmann / Protsentide väljaarvamise tabelid. Hind 150.—

L. Elmanovitsch ja M. Uusna / Vene kirjanikud Eesti koolidele. Sõnastikuga. № 1. М. Ю. Лермонтов. Hind 50.—

Prof. V. Jerusalem / Psüholoogia õperaamat. A. Kukski toimetusel.

N. Rimski-Korsakoff / Praktiline harmoonia õperaamat. I osa. Tõlk. J. Zeiger. Hind 60.—

N. Rimski-Korsakoff / Praktiline harmoonia õperaamat. II osa. Tõlk. J. Zeiger. Hind 60.—

Peeter Treiberg / Kõige uuem aeg (1789 kuni 1914). I jagu. Ajaloo õperaamat.

Prof. Tshelpanoff / Loogika õperaamat. A. Kuksi toimetusel. Hind 180 —

Prof. R. Vipper / Uus aeg 1500—1789. I osa. Tõlkinud M. Tork. Toimetanud ja täiendanud J. Tork, Tartu õpetajate seminaari direktor. Hind 90.— (Müüdud.)

Prof. R. Vipper / Uus aeg 1500—1789) a. II osa. Tõlkinud M. Tork. Toimetanud ja täiendanud J. Tork. Hind 80.—

Prof. R. Vipper / Uus aeg 1500—1789. I ja II osa koos 170.—

A
3577
1